
Dr. sc. Blanka Matković
Polaznica doktorskog studija povijesti
Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu
Borongajska cesta 83d, Zagreb
blankamatkovic@gmail.com

Primljeno/Received: 16. I. 2024.
Prihvaćeno/Accepted: 1. VII. 2024.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
DOI: 10.47325/zj.7.8-9.20

UDK 323.28(497.1)“1944/1950“

POSILIJERATNI PROTUKOMUNISTIČKI OTPOR: DJELOVANJE KRIŽARSKE SKUPINE ILIJE KRTINE I ANTE ŠTITIĆA NA PROSTORU DERVENTE KROZ UDBIN DOSJE PETRA MIKRUTA

Sažetak: Zauzimanjem Dalmacije, a zatim i Hercegovine po postrojbama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije krajem 1944., odnosno početkom 1945., započeto je djelovanje organiziranih skupina hrvatske protukomunističke gerile. Do početka 1950-ih taj otpor će se manifestirati kroz vojno (križari) i političko djelovanje. Iako će se gerilski otpor najduže održati na dalmatinsko-hercegovačkom prostoru, daljnja istraživanja lokalne povijesti su potrebna radi što preciznijeg utvrđivanja djelovanja križarskih skupina i organizacija na drugim prostorima. U ovom radu autor se usredotočuje na jednu takvu skupinu na slabo istraženom prostoru Dervente. Riječ je o malobrojnoj skupini Ilije Krtine kojoj su se pridružili Petar Mikrut, rodom iz Imotskog i Ante Štitić, istaknuti dužnosnik iz razdoblja Nezavisne Države Hrvatske (NDH), koji je po svom dolasku preuzeo zapovijedanje ovom skupinom. Djelovanje ove skupine bilo je iznimno ograničeno, iako je Štitićevim dolaskom skupina nastojala uspostaviti kontakte znatno dalje od derventskog prostora, napose u Zagrebu i Sarajevu. Početkom ljeta 1946. skupina je uspjela uspostaviti vezu s preživjelim odžačkim križarima koji su s Mikrutom krenuli prema Požegi u nastojanju da ondje uspostave kontakt s jačom križarskom skupinom, o čemu su naknadno morali izvijestiti Štitića. No putem je Mikrut zarobljen te vjerojatno strijeljan nakon suđenja. U međuvremenu je Mikrut odigrao značajnu ulogu u napadu pripadnika Uprave državne bezbjednosti (UDB) i Korpusa narodne obrane Jugoslavije (KNOJ) na križarsku skupinu Mariofila Mandića na brdu Mosor iznad Širokog Brijega. Zapisnici sa saslušanja Petra Mikruta predstavljaju važan doprinos rasvjetljavanju križarskog protukomunističkog otpora u derventskom kraju iako su daljnja istraživanja kojima bi se pojedini navodi potvrdili, opovrgnuli ili upotpunili svakako dobrodošla.

Ključne riječi: Ante Štitić, Bosanska Posavina, Derventa, križari, Petar Mikrut, protukomunistički otpor, „šumnjaci“

Uvod

U razdoblju Drugog svjetskog rata i u prvim godinama poraća znatan dio hrvatskog stanovništva je bio izložen različitim oblicima represije koja je dosegla vrhunac između jeseni 1944. i ljeta 1945. godine. U tom razdoblju masovni zločini su se događali diljem tadašnje Jugoslavije, a brojni hrvatski zarobljenici – pripadnici Hrvatskih oružanih snaga (HOS) Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i civili – mučeni su i likvidirani na stotinama stratišta od Slovenije do Makedonije.⁷¹³ Nakon tog razdoblja represija je nastavljena prema različitim „neprijateljima“ i u različitim oblicima. Nedostupnošću izvora i nepostojanjem demokratskih sloboda bilo kakva znanstvena istraživanja tih događaja su bila onemogućena. Osobito su velom tajne bili obavijeni pokušaji protukomunističkog otpora, naročito djelovanje križarskih skupina diljem Hrvatske, ali i Bosne i Hercegovine. Takvi pokušaji vojnog otpora su uglavnom bili okončani tek šest godina nakon završetka Drugog svjetskog rata zarobljavanjem duvanjskog križara Mirka Kapulice 1950. te uhićenjem imotskog križara i nekadašnjeg pripadnika Kapuličine križarske skupine Nedjeljka Piplice 1951. godine. Piplica je strijeljan 1952.,⁷¹⁴ no protukomunistički otpor time nije nestao. Umjesto pokušaja vojnog otpora, nastavljeno je djelovanje brojnih skupina koje su pružale politički otpor,⁷¹⁵ poput Hrvatskog oslobodilačkog pokreta.⁷¹⁶ Ipak, treba podsjetiti da su tajne organizacije hrvatske mladeži i drugih osnivane

⁷¹³ Hrvatske oružane snage (HOS) je ime za vojne snage u NDH-u, nakon njihove reorganizacije u studenom 1944. godine, u kojoj su bili u jedinstvenu vojsku spojeni Domobranstvo NDH i Ustaška vojnica. Ove snage su djelovale sve do poraza NDH u svibnju 1945. Prema Tomasevichu zbog sve kritičnijeg stava mnogih domobranskih časnika prema ustaškom režimu i njihove namjere da apsorbiraju Ustašku vojniciu te prošire vojnu disciplinu i red kao i nastojanja mnogih domobranskih časnika da uz pomoć HSS-a privedu Hrvatsku na stranu zapadnih Saveznika (uz to je veliki broj časnika domobranstva počeo surađivati s partizanskom stranom), Pavelić je tražio i dobio Hitlerovu dozvolu „da Ustaška vojnica proguta Hrvatsko domobranstvo i da tako kombinirane oružane snage budu stavljene pod komandu gorljivih i pouzdanih ustaša ili proustaških orijetiranih časnika Hrvatskog domobranstva.“ Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941 – 1945. Okupacija i kolaboracija*, Zagreb, 2010., 507. (Dodalo uredništvo časopisa).

⁷¹⁴ Blanka MATKOVIĆ, Poslijeratni protukomunistički otpor: djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, Vol. 65 (2023.), str. 369.

⁷¹⁵ Opširnije vidi: Wollfy KRAŠIĆ, *Hrvatski pokret otpora*, Zagreb, 2018.

⁷¹⁶ Opširnije vidi: Darko UTOVAC, Tajna organizacija Hrvatski oslobodilački pokret (HOP) u Vidu kod Metkovića 1963. godine, *Politički zatvorenik*, br. 292 (2022.), str. 5-10.

već krajem svibnja 1945. godine,⁷¹⁷ te su u prvim poslijeratnim godinama djelovale paralelno s križarskim organizacijama, poput primjerice skupine u Splitu okupljene oko Frane Bettinija i Frane Tente.⁷¹⁸

U ovom radu autor se fokusira upravo na prve godine križarskog protukomunističkog otpora s posebnim osvrtom na djelovanje križara na prostoru oko Dervente. Cilj je rada odgovoriti na pitanja o angažmanu istaknutijih članova Ustaškog pokreta Ante Štitića i Petra Mikruta te pokušajima organiziranja protukomunističke gerile na plehanskom prostoru i širenju kontakata prema drugim područjima.⁷¹⁹ U svojoj monografiji o križarskim skupinama povjesničar Zdenko Radelić ističe da će se gerili u Bosni i Hercegovini morati posvetiti poseban rad zbog trenutne nedostupnosti izvora, ali i određenih specifičnosti koji traže drugačiji pristup problematici.⁷²⁰ Ovu je napomenu važno imati na umu i prilikom čitanja ovoga rada koji se temelji na podacima dostupnima u izjavama sa saslušanja ustaškog bojnika Petra Mikruta, rodom iz Imotske krajine, čiji se osobni dosje čuva u fondu Sekretarijata unutrašnjih poslova za Dalmaciju u Državnom arhivu u Splitu. Osnovna poteškoća u pristupu problematici istraživanja djelovanja križarskih skupina na prostoru Dervente na kojemu se nalazio i Mikrut je upravo u pomanjkanju dokumenata koji nisu sačuvani ili zasad nisu dostupni, odnosno pronađeni. Upravo se u toj činjenici krije značaj Mikrutovog dosjea, uz naznaku da je glavnu prepreku prilikom pripreme ovoga rada predstavljao nedostatak drugih dokumenata kojima bi se mogli potvrditi pojedini Mikrutovi navodi te iz perspektiva drugih sudionika pristupiti njegovom dosjeu. Iako se spomenuti dosje sastoji od većeg broja dokumenata, najveći dio istih je posvećen Mikrutovom ratnom djelovanju u Sinju, uključujući Mikrutove zapisnike sa saslušanja kao i veći broj iskaza svjedoka tih događaja. Ipak, u dva zapisnika sa saslušanja je zabilježen i veći broj navoda o njegovom poslijeratnom boravku u Bosanskoj Posavini⁷²¹ čija analiza predstavlja okosnicu ovoga rada. Zbog toga dostupni podaci predstavljaju vrijedan izvor za rasvjetljavanje djelovanja križarskih skupina na tom prostoru te zaslužuju pozornost istraživača.

⁷¹⁷ Tomislav JONJIĆ, *Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945. - 1953.*, str. 11. https://www.tomislavjonjic.iz.hr/knjige_otpor.pdf, pristupljeno: 12.10.2022. Rad je prethodno objavljen na engleskom jeziku u *Review of Croatian History*, časopisu koji objavljuje Hrvatski institut za povijest, god. 3/2007., br. 1, str. 109-145.

⁷¹⁸ Blanka MATKOVIĆ, Prilog poznavanju povijesti grada Splita i okolice u poratnom razdoblju (1946. - 1947.): nepoznati detalji iz dosjea Frane Tente, *Tusculum*: časopis za solinske teme, Vol. 10 (2017.), br. 1, str. 145-160.

⁷¹⁹ Napomena: Veći dio prvog dijela ovog rada je objavljen u: MATKOVIĆ, Poslijeratni protukomunistički otpor: djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj, str. 355-403.

⁷²⁰ Zdenko RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, Zagreb, 2011., str. 490.

⁷²¹ Pojam Bosanska Posavina obuhvaća prostor današnjih općina Derventa, Bosanski Brod, Odžak, Modriča, Bosanski Šamac, Brčko, Orašje te dio općina Gradačac, Srebrenik i Doboj.

Glavne odrednice križarskog otpora

Povjesničar i pravnik Tomislav Jonjić je upozorio da je križarski pokret od početka bio osuđen na neuspjeh jer su na vanjskopolitičkom planu razbijanje Jugoslavije i uspostava neovisne hrvatske države bili isključeni, a na unutarnjem planu su masovni pokolji i represija svakodnevno sužavali prostor djelovanja.⁷²² Međutim, u trenutku nastajanja križarskih skupina i organizacija situacija se činila znatno kompleksnijom zbog čega povjesničar Ante Delić ističe da je potrebno analizirati međusobne odnose političkih i vojnih dužnosnika NDH kojima je uspjelo izbjeći zarobljavanje i izručenje komunističkoj Jugoslaviji, a koji su imali udjela u poslijeratnom organiziranju.⁷²³ Ovdje napose valja istaknuti pragmatična razmišljanja Ante Pavlića o ulozi Vladka Mačeka čije su ime i ugled na Zapadu imali znatno veću težinu od Pavelićevog. Stoga se od Mačeka očekivalo daljnje zalaganje za hrvatske nacionalne interese kod zapadnih saveznika, kako je već ranije bilo dogovoreno u Zagrebu početkom svibnja 1945. godine. Time bi Maček preuzeo političku borbu s ciljem ponovne uspostave hrvatske države, a unatoč njegovim razmimoilaženjima s Pavelićem, nade u promjenu Mačekovog političkog smjera podupirale su izjave njegovih suradnika. Čak je i Pavelićev bliski suradnik Erih Lisak komunističkim istražiteljima izjavio da je vjerovao u „uspješnu akciju Mačeka u inozemstvu“.⁷²⁴ Dostupni britanski dokumenti također potvrđuju ugled koji je Maček uživao u inozemstvu zbog čega je zauzet stav da „nema govora o izručenju Mačeka Titu“.⁷²⁵ Valja istaknuti i tadašnju Pavelićevu vjeru u zapadne saveznike o kojoj svjedoči mišljenje da su za izručenja odgovorni pojedini britanski zapovjednici koji su to činili na svoju ruku, a za izručenje dijela vlade NDH uporno je tvrdio da ih nisu predali Britanci, nego su vjerojatno „upali u ruke partizana“.⁷²⁶

Vjera u Mačeka i zapadne saveznike održavana je i u Hrvatskoj, posebno u područjima gdje se uspostavom komunističke vlasti ponovo počeo širiti autoritet Hrvatske seljačke stranke (HSS). Tako je izvješću Odjeljenja za zaštitu naroda (Ozna) južnodalmatinskog područja od 22. studenog 1944. predloženo „da se ovo ‘kolo’ razbije u zametku“. HSS je naročiti problem predstavljao u Konavlima gdje je bio najjači, a među tamošnjim HSS-ovcima isticao se Pero Bakić, „aktivni naš protivnik, Mačekovac, iz Čilipa – Konavle“. Štoviše, „kada su otišle ustaše iz Konavala povukao se u ilegalstvo i danas se nalazi u šumi“, a s njime se nalazilo još nekoliko

⁷²² JONJIĆ, Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945. - 1953., str. 7.

⁷²³ ANTE DELIĆ, Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953., doktorska disertacija, Zadar, 2016., str. 63. <https://dabar.srce.hr/islandora/object/unizd%3A1083>, pristupljeno: 10.5.2023.

⁷²⁴ DELIĆ, Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953., str. 67.

⁷²⁵ DELIĆ, Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953., str. 67.

⁷²⁶ DELIĆ, Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953., str. 72.

križara „pa su vjerojatno povezani i sa četnicima koji se ponekad viđaju na tom području“.⁷²⁷ Nakon proslave sv. Vlaha u Dubrovniku u veljači 1945., pojavili su se letci u kojima su navodno „veličani“ Pavelić i Maček.⁷²⁸ Govoreći o pokušajima uspostave kontakta s Bakićem, Jakov Andrijuci, jedan od uhićenih poznanika dominikanca fra Dominika Barača, izjavio je da je skupina Dubrovčana povezana s Baračem razgovarala o Bakićevim navodnim vezama s Englezima koji su ga navodno uzdržavali i navodnom Bakićevom boravku u Italiji te je zaključeno da je potrebno provjeriti ove tvrdnje i uspostaviti vezu s Bakićem zbog čega mu je upućeno pismo.⁷²⁹ Ovaj primjer također potvrđuje da su sudionici protukomunističkog otpora barem na nekim područjima Hrvatske održavali ne samo čvrstu vjeru u Mačeka nego i istinsku nadu u pomoć od strane zapadnih saveznika.

No Pavelićevu vjeru „da će Amerika obnoviti Hrvatsku i pomoći naše Oružane snage“ ipak nisu podupirali svi istaknutiji članovi Ustaškog pokreta, poput primjerice generala Vjekoslava Luburića koji je još 6. svibnja 1945. odlučio „otići u šume“ i „sakupiti sve zalutale ili one koji se odbiju predati“ s ciljem nastavka borbe protiv komunista.⁷³⁰ Kako Delić zaključuje, nedvojbeno je jedna od glavnih pretpostavki u poslijeratnom organiziranju bivših visokih dužnosnika NDH protiv jugoslavenske države bilo postojanje nesuglasica među zapadnim saveznicima bez kojih bi svi eventualni planovi bili unaprijed osuđeni na propast, no podjednako je važno bilo ustanoviti točnu situaciju u zemlji, naročito uzevši u obzir glasine o „jakim snagama“ koje su kolale.⁷³¹ Stoga je već u ljeto 1945. ustaški bojnič Ante Vrban otišao u Hrvatsku gdje je od seljaka doznao da križari „postoje i da su ih pune šume“.⁷³² Iako je sredinom 1945. bilo više prelazaka manjih skupina i drugih pojedinaca u Hrvatsku, Delić navodi da između njih i bivšeg vodstva NDH nije bilo kontakata, a posebno ne naloga za prebacivanje,

⁷²⁷ Državni arhiv u Splitu (HR-DAST), Sekretarijat unutrašnjih poslova za Dalmaciju (SUP za Dalmaciju), Izvješće OZN-e južnodalmatinskog područja Odsjeku OZN-e za oblast VIII. korpusa, 22.11.1944., Broj 460/44 (prethodno kutija 169). Blanka MATKOVIĆ, Ivan PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943.-1948., počinjeni od pripadnika NOV, JA, OZN-e i UDB-e, Dokumenti*, Zagreb, 2011., str. 220-225. https://www.academia.edu/1773275/ZLO%C4%8CINI_I_TEROR_U_DALMACIJI_1943.-1948._PO%C4%8CINJENI_OD_PRIPADNIKA_NOV_JA_OZN-e_i_UDB-e_DOKUMENTI_War_Crimes_and_Terror_in_Dalmatia_Between_1943_and_1948...-Documents_, pristupljeno 8.8.2022.

⁷²⁸ HR-DAST, Pokrajinski/oblasni komitet KPH za Dalmaciju, kut. 26, KP-26/245. MATKOVIĆ, PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943.-1948.*, str. 226-229. Mate RUPIC, Vladimir GEIGER, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti, Dalmacija, Slavonski Brod – Zagreb*, 2011., str. 336-338.

⁷²⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje fra Dominika Barača, Izjava Jakova Andrijucija, 3.6.1945.

⁷³⁰ DELIĆ, Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953., str. 68.

⁷³¹ DELIĆ, Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953., str. 68-69.

⁷³² Kazimir KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, I. sv., Zagreb, 2017., str. 59.

zbog čega se ne može prihvatiti Radelićev zaključak da je sredinom 1945. došlo do intenzivnije djelatnosti Pavelića, Lisaka i Moškova „na povezivanju emigracije s križarima i na ubacivanju ustaških časnika u Hrvatsku“. Štoviše, Delić ističe da je za početak intenzivnije djelatnosti nužna bila organiziranost i povezanost kojih u tom trenutku nije bilo. Čak je i Pavelić zagovarao strpljenje te je odgovarao Eriha Lisaka od povratka u zemlju u namjeri da stekne uvid u prilike u Hrvatskoj.⁷³³

Neovisno o Paveliću, do prve jasno formulirane ideje o obavještajno-propagandnom djelovanju dolazi tek u listopadu 1945. kada je general NDH Vilko Pečnikar ustvrdio da su uvjeti za emigrantsko političko djelovanje povoljniji u Italiji nego u Austriji, uključujući organiziranje obavještajne službe „za dobivanje podataka iz zemlje i slanje promidžbenog materijala u zemlju“.⁷³⁴ Unatoč tome, Delić zaključuje da se na temelju dostupnih izjava može zaključiti da tijekom 1946. godine još uvijek nije postojao nikakav razrađen plan o protujugoslavenskom gerilskom djelovanju.⁷³⁵ Valja istaknuti da je u proljeće iste godine Vrban po odobrenju Ante Pavelića po drugi put otišao u Hrvatsku s ciljem da utvrdi „stanje i jakost oružanih skupina po šumama“.⁷³⁶ U ovim trenucima Pavelić je još uvijek bio protiv vojne akcije u tadašnjoj Jugoslaviji upozorivši „da prilike ni u Domovini ni u svijetu nisu takve, da bi pružale ikakve izgleda za uspjeh akcije“.⁷³⁷ Sudeći prema izvješću doušnika Uprave državne bezbjednosti (Udbe) „Karla“ od 27. travnja 1946., sačuvanom u dosjeu Filipa Lukasa⁷³⁸, unatoč ubacivanju manjih skupina „terorista“ u Jugoslaviju, „Englezi sami ne pridaju cijeloj stvari mnogo značenja“.⁷³⁹ Ovaj navod potvrđuje Pavelićeve sumnje da u tom trenutku doista nije bilo značajnije mogućnosti za ustanak i eventualni prevrat u Jugoslaviji. Vrban se vratio u Austriju u jesen 1946. izvijestivši da je proputovao Slavoniju i Bosnu i Hercegovinu „našavši posvuda manje ili veće grupe hrvatske vojske, koje su bile uglavnom međusobno još nepovezane i to napose radi pomanjkanja viših časnika“.⁷⁴⁰ Stoga je zaključeno da je potrebno započeti sustavnu akciju u domovini s ciljem „povezivanja i jedinstvenog vojnopolitičkog organiziranja spomenutih grupa u svrhu vođenja hrvatskog narodnog otpora“.⁷⁴¹

⁷³³ DELIĆ, Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953., str. 69-71.

⁷³⁴ DELIĆ, Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953., str. 78.

⁷³⁵ DELIĆ, Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953., str. 91.

⁷³⁶ DELIĆ, Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953., str. 93-95.

⁷³⁷ DELIĆ, Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953., str. 98.

⁷³⁸ Filip Lukas (1871.-1958.) je bio istaknuti hrvatski geograf, geopolitičar i povjesničar koji je između 1928. i 1945. obnašao dužnost predsjednika Matice hrvatske. U svibnju 1945. odlazi u iseljeništvu gdje je i umro.

⁷³⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće suradnika „Karla“, 27.4.1946.

⁷⁴⁰ KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. - 1990.*, I. sv., str. 60.

⁷⁴¹ KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. - 1990.*, I. sv., str. 61.

Bio je to početak buduće akcije čije je službeno ime bilo „Deseti travnja“, a koja će uslijed zime i potrebnih priprema započeti tek u svibnju 1947. godine.⁷⁴² Međutim, kako upozorava hrvatski povjesničar i emigrant Kazimir Katalinić, stanje u hrvatskim šumama je 1947. bilo znatno drugačije jer je uslijed djelovanja jugoslavenskih represivnih organa i likvidacija broj križara do 1. ožujka 1947. opao na samo 337 u Hrvatskoj, odnosno 643 u Bosni i Hercegovini.⁷⁴³ Do dolaska Ante Vrbana, Ljube Miloša i Luke Grgića u zemlju, stanje je bilo još gore pa su oni u lipnju 1947. izvijestili da „u šumama nema apsolutno nikoga“, „teror od strane partizana je ogroman“, a „narod je strašno razočaran“, „psuje po angloamerikancima“ te se „boje i pomisliti na emigraciju kad vide tolika izručenja“.⁷⁴⁴

U narednom dijelu ovoga rada osvrnut ću se na križarsku aktivnost na dalmatinsko-hercegovačkom prostoru. Upravo se ondje Mikrut nalazio u jesen 1944. kada su postrojbe Narodnooslobodilačke vojske (NOV) zauzele Dalmaciju, a onamo se vratio nakon uhićenja. Naime, krajem ljeta 1946. upravo je Mikrut u Hercegovini odigrao značajnu ulogu u eliminiranju pojedinih dijelova I. hercegovačkog križarskog združenja po pripadnicima Udbe i Korpusa narodne obrane Jugoslavije (KNOJ), o čemu će više riječi biti u narednim dijelovima ovoga rada.

Dalmatinsko-hercegovački prostor kao područje iznimne križarske aktivnosti

Kako je prethodno istaknuto na primjerima križara Mirka Kapulice i Nedjeljka Piplice, križarske su se skupine najduže održale na prostoru Dalmacije i Hercegovine. Radelić ističe da je upravo Dalmacija prednjačila u prelaženju bosansko-hercegovačkih križara na hrvatski teritorij.⁷⁴⁵ Ovo je posebno bilo zamjetno u splitskom zaleđu na primjerima spomenutog Kapulice koji se povezao s imotskim križarima i razvio mrežu suradnika na području Cetinske krajine te križara Ivana Milasa iz Čapljine koji se zadržavao i na neretvanskom prostoru. Tako su, na primjer, neretvanske križarske skupine djelovale na području od Metkovića do Mostara, zbog čega im je bilo teško ulaziti u trag. Među njima je bilo ljudi s obje strane granice, a svojim djelovanjem su prema navodima Službe državne sigurnosti (SDS) uspjeli zastrašiti „aktiviste“ u Hercegovini i na području Metkovića. Iako im je Ozna BiH uz potporu bataljuna KNOJ-a

⁷⁴² Opširnije o ovoj operaciji vidi: Nikola ČOLAK, *Akcija deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije*, Središnjica za proučavanje hrvatske povijesti, Padova 1989. Fra Martin PLANINIĆ, *Tko je izdao Kavrana*, Zagreb, 1994. Ivan PRUSAC, *Tragedija Kavrana i drugova. Svjedočanstvo preživjelog*, 1. domovinsko neizmijenjeno izdanje, Rijeka, 1996.

⁷⁴³ KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. - 1990.*, I. sv., str. 62.

⁷⁴⁴ KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. - 1990.*, I. sv., str. 62.

⁷⁴⁵ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, str. 460.

„stalno bila za petama“, križari koji su odlično poznavali teren su se često premještali s jednog područja na drugo što je otežavalo potragu.⁷⁴⁶

Stoga je Opuномоство Ozne u Metkoviću bilo prisiljeno izvršiti „niz kombinacija“⁷⁴⁷ s ciljem likvidacije križarskih skupina, iako su pojedinci uspjeli izbjeći zasjede i pobjeći. Do čestih prijelaza granice je dolazilo i na području Imotske krajine gdje su zajednički djelovali imotski i hercegovački križari, posebno oni iz okolice Tomislavgrada i Posušja⁷⁴⁸, koji su se u trenucima kada su na tom području bili ugroženi prebacivali natrag na bosansko-hercegovački teren.⁷⁴⁹ Primjerice, hercegovački križari Benedikt Penavić, zvani Benko, Mariofil Mandić, Božo Mandić i drugi su navodno jedno vrijeme proveli u križarskoj skupini imotskog križara Ivana Nenadića iz Gornjih Vinjana, a kada su bili ugroženi na prostoru Imotske krajine, prebacili su se na Vran i pridružili Mirku Kapulici.⁷⁵⁰ Poteškoću komunističkim vlastima u identifikiranju, lociranju i hvatanju ovih skupina su predstavljali konfiguracija terena, nacionalna struktura, odnosno povezanost Hrvata u Dalmaciji s onima u Hercegovini te lakša prohodnost granice koja je omogućavala prebacivanje križara iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku i obratno.⁷⁵¹ O značaju konfiguracije i povezanosti dalmatinskog i hercegovačkog prostora u odnosu prema djelovanju križarskih skupina svjedoči i citirani elaborat SDS-a u kojemu se navodi da „s obzirom da područje današnjeg makarskog kotara najvećim svojim dijelom graniči s Bosnom i Hercegovinom, to u eri banditizma banditima nije predstavljalo poteškoću povremeno boraviti i djelovati u Dalmaciji ili na terenu BiH-e“.⁷⁵² Štoviše, „često puta akcije organa UDB-e na hvatanju i uništenju bande, bilo to grupa ili pojedinaca, bile su dosta otežane, baš zbog toga što su ti banditi često prelazili s jednog terena na drugi i nalazili se uvijek ondje gdje im je bilo sigurnije“.⁷⁵³ Osim toga, u ovakvim okolnostima je broj pripadnika raznih križarskih

⁷⁴⁶ Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), Služba državne sigurnosti (SDS) RSUP SRH (dalje: SDS RSUP SRH), 015.17. Blanka MATKOVIĆ, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, Likvidacije i progoni, Zagreb, 2017., str. 912-932. Blanka MATKOVIĆ, Stjepan ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944.-1965.)*, Likvidacije i progoni, Zagreb, 2018., str. 1082-1202.

⁷⁴⁷ Opaska se odnosi na različite metode i aktivnosti koje su tadašnji jugoslavenski represivni organi poduzimali protiv križarskih skupina.

⁷⁴⁸ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 462.

⁷⁴⁹ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 460.

⁷⁵⁰ Ivica LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 42 (2010.), br. 3, str. 640-641.

⁷⁵¹ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 460.

⁷⁵² HR-HDA, SDS RSUP SRH, 015.17. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, str. 912-932. MATKOVIĆ, ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1082-1202.

⁷⁵³ HR-HDA, SDS RSUP SRH, 015.17. MATKOVIĆ, *Imotska krajina*, str. 912-932. MATKOVIĆ, ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj*, str. 1082-1202.

skupina često varirao pa brojke dostupne u izvješćima Ozne, odnosno Udbe treba uzeti s oprezom. U svakom slučaju dostupni podaci potvrđuju da je već od najranijih dana organiziranog protukomunističkog otpora na spomenutom geografskom području uspostavljena bliska veza između dalmatinskih i hercegovačkih križara, koja će se održati do samog kraja djelovanja križarskih skupina na tom prostoru.

Djelovanje križara na širokobriješkom terenu i uloga Petra Mikruta

Prema podacima Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), nakon završetka rata na prostoru Bosne i Hercegovine zadržalo se „oko 16.000 pripadnika poraženih vojnih formacija, uključujući 6.000 ustaša“.⁷⁵⁴ Radelić pak ističe da je teško utvrditi broj bosanskohercegovačkih križara, ali ih je nakon završetka Drugog svjetskog rata ondje vrlo vjerojatno bilo više od 1.000.⁷⁵⁵ Prema podacima Ozne, „odmetnika“ je do kraja 1945. bilo oko 2.700, a jugoslavenske vlasti su očekivale njihovo potpuno uništenje tijekom zime.⁷⁵⁶ Procjena je bila preuranjena, pa se na istom području tijekom 1946. vjerojatno zadržavalo još oko 1.500 gerilaca⁷⁵⁷, a križarskim skupinama su pristupali novi križari. Tako su se, primjerice, 1946. godine 24 mladića iz Širokog Brijega pridružila križarskim skupinama, a velik dio naroda ih je podržavao unatoč masovnim uhićenjima i ubojstvima.⁷⁵⁸ Štoviše, na sjednici Sreske konferencije KPJ u Širokom Brijegu održanoj 3. siječnja 1946. pročitana je „Politički referat“ u kojemu je istaknuto da je „rad ustaških zlikovaca omogućen i velikom podrškom pojedinih katoličkih svećenika, koji imaju vrlo jak uticaj u ovom narodu“, a koji „preko ispovjedi nagovaraju ljude da podpomažu materijalno ustaše – križare i da bježe k njima u šumu“. Navedeno je i masovno nošenje križeva kod muškaraca i žena uz napomenu da je „jasno da ti svi koji nose križeve na prsima su povezani sa ustaškim bandama – križarima“ koji su na kapama uz slovo „U“ nosili i križ „nazivajući sami sebe križarima i borcima za vjeru i Krista“.⁷⁵⁹ Uslijedila je masovna represija u kojoj će zbog pomaganja križarima samo na prostoru Širokog Brijega biti uhićena 301 osoba, a ukupno je za djela političkoga karaktera osuđeno 508 Širokobriježana.⁷⁶⁰

Na zasjedanju Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) 28. ožujka 1947. Aleksandar Ranković izvijestio je da se u razdoblju od 1. ožujka 1946. do 1.

⁷⁵⁴ LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., str. 635.

⁷⁵⁵ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 491.

⁷⁵⁶ LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., str. 637.

⁷⁵⁷ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 495.

⁷⁵⁸ LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., str. 650.

⁷⁵⁹ LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., str. 655.

⁷⁶⁰ LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., str. 650.

ožujka 1947. predalo 1.179 gerilaca, a ubijeno ih je ili zarobljeno 3.467.⁷⁶¹ Na prostoru FNRJ se 1. ožujka 1947. nalazilo još 1.758 gerilaca, od kojih 643 u BiH i 337 u Hrvatskoj, ali će do kraja 1948. taj broj znatno opasti.⁷⁶² No Radelić ističe da je broj gerilaca na području BiH ostao uglavnom nepromijenjen tijekom 1947., a među 1.320 tadašnjih gerilaca bilo je i oko 500 „ustaša“.⁷⁶³ Sudeći prema izvješću radne grupe koju je u veljači 1948. Centralni komitet KPJ poslao u Hercegovinu, ondje su u tom trenutku još uvijek postojali „ostaci bandi“, a do druge polovine 1947. ih je bilo jako mnogo, uključujući 50 do 60 ljudi u širokobriješkom kotaru.⁷⁶⁴ Iz dokumenata Udbe za NR BiH doznaje se i to da je u razdoblju od 1945. do 1. svibnja 1959. na tom prostoru ubijeno 5.098 gerilaca, među kojima i 1.914 ustaša, a osuđeno je 2.452 gerilca, od kojih 1.228 ustaša te 12.861 pomagač, odnosno „jatak“.⁷⁶⁵

Na hercegovačkom prostoru upravo je područje Širokog Brijega bilo jedno od žarišta križarske aktivnosti. Naime, prema podacima Općinskog komiteta KPJ Široki Brijeg, dolaskom partizana se oko 800 ljudi povuklo u šume. Iako se nakon amnestije 1945. i 1946. veći broj predao, 87 osoba koje su bile organizirane u trinaest skupina je ostalo u šumama.⁷⁶⁶ Drugi izvori govore o 150 širokobrijeških križara koji su odbili amnestiju od kolovoza 1945. zbog izričite zabrane zapovjednika Bože Mandića.⁷⁶⁷ Širokobriješke križarske skupine su bile među najaktivnijima, a njihovo je djelovanje povezano s aktivnostima križara na prostoru do Vran planine na sjeverozapadu, Brotnja na jugoistoku te onih na području između Posušja i Tomislavgrada na zapadu, odakle se održavao i kontakt s križarskim skupinama s hrvatske strane granice, naročito na području planine Kamešnice i Imotske krajine.

Iako su se križarske skupine na prostoru Širokog Brijega održale do 1951.⁷⁶⁸, Udba je još krajem ljeta 1946. postigla značajne uspjehe u borbi protiv križara. Prvo je na neretvanskom terenu uhvaćen Ivan Milas koji je nedugo ranije doznao od novopridošlih križara da je u Hercegovini formiran zdruk pod zapovjedništvom Bože Mandića, kojemu se Milasova skupina trebala pridružiti sa zadatkom formiranja dodatne bojne.⁷⁶⁹ Svega dva tjedna nakon Milasova

⁷⁶¹ LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., str. 635.

⁷⁶² LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., str. 635.

⁷⁶³ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 495.

⁷⁶⁴ LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., str. 664.

⁷⁶⁵ LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., str. 636.

⁷⁶⁶ LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., str. 650.

⁷⁶⁷ Hrvoje MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. - 1948. godine, *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, Vol. 15 (2020.), br. 23, str. 111-112., HR-HDA, Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. - 1948., 1. 3., Izjava Ivana Pavkovića, 13. 3. 1948.

⁷⁶⁸ LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., str. 651.

⁷⁶⁹ HR-HDA, Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. - 1948., 1.1., Zapisnici sa saslušanja Ivana Milasa 7.-11. 9. 1946.

uhićenja, Udba je postigla još jedan značajan uspjeh u eliminaciji hercegovačke protukomunističke gerile. Naime, zahvaljujući izdaji zarobljenog imotskoga križara Petra Mikruta, komunistički represivni organi su na brdu Mosor iznad Širokog Brijega pobili desetoricu širokobrijeških križara među kojima je bio i Mariofil Mandić.⁷⁷⁰

Akcija je pripremljena u Sarajevu gdje su u drugoj polovici kolovoza 1946. na Ilidži posebno obučavana trojica oficira Udbe, devetorica pripadnika KNOJ-a i dva radiotelegrafista pod zapovjedništvom Teufika Selimovića Buđonija, brata književnika Meše Selimovića. Pripadnici ove skupine su morali svladati ustašku vojnu terminologiju, običaje zapadne Hercegovine, molitve i osobne životopise križara. Cilj je bio infiltrirati se među lokalno stanovništvo i stupiti u vezu s jatacima koji će ih odvesti zapovjednicima širokobrijeških križara, a sve to pod krinkom da su ih u Hercegovinu poslali Amerikanci kako bi pripremili oružani ustanak protiv komunističke vlasti, zbog čega su bili opremljeni američkim vojnim odijelima i njemačkim naoružanjem „radi toga ukoliko bi slučajno pali ‘neprijatelju’ u ruke da ne bi došlo do međunarodne kompromitacije Amerike“. U sačuvanom izvješću o ovoj operaciji je navedeno da je Mikrut s uspjehom izvršavao postavljene zadatke i postupno se oslobađao straha te je navodno stekao uvjerenje da će mu biti oprostena „sva zlodjela koja je počinio kao ustaša“. Po završetku obuke skupina se uputila preko Mostara do sela Kozice, odakle su krenuli do zaseoka Mikruti i tamo stigli 3. rujna 1946. godine. Ondje se Mikrut povezo sa svojom ženom, ali nije uspio dobiti nikakve informacije o „bandi“. „Moglo je biti da se tu i kompromitujemo, jer nismo dozvolili bojniku da sam ostaje sa svojom ženom, niti da nasamo razgovara, ali tu ta opasnost nije prijetila, zato što ovaj teren nije imao veze sa odmetnicima koji su vezani za naš zadatak“, navodi se u istom izvješću. Narednog dana, 4. rujna 1946., skupina je krenula prema Ljubuškom gdje su predanili kod jednog Mikrutovog prijatelja od kojega su dobili tek podatak da je „neka grupa“ boravila na tom terenu „prije izvjesnog vremena“. Dana 5. rujna skupina kreće prema posuškom terenu gdje se nekoliko dana zadržala u Sovićima, ali nisu uspjeli uspostaviti vezu s jatacima križara. U izvješću je navedeno da je Mikrut na ovom prostoru bio „malo poznat“. Skupina je bila prisiljena organizirati prepad na sebe ne bi li zadobila veće povjerenje mještana. Nakon prebacivanja u Gradac, skupina je dobila nalog da se još više povuče u ilegalu i manje dolazi u kontakt sa seljacima. Dolaskom do sela Vranić, na samoj granici posuškog i širokobriješkog terena, skupina je uhvatila vezu s jednim seljakom koji je navodno povremeno održavao vezu s križarima. O ovom susretu je u izvješću zabilježeno sljedeće:

Hvatamo vezu sa jednim seljakom, kod koga se primjećuje da ima ponekad vezu sa odmetnicima, ali njegova opreznost je ipak velika. Sve prima sa rezervom, lično ne pozna bojnika, u njegovoj blizini stanuje žena koja bojnika

⁷⁷⁰ MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. -1948. godine, str. 129.

*pozna, ali se ne nalazi kod kuće. On nas iz straha upućuje na selo Kolobarića
Dol na kuću Mikulić Ilije.*

Skupina se uputila prema Mikulićevom domu, no „prepreden hercegovački seljak i pored mnogo dokaza, provjeravanja naših legenda, ne vjeruje nam“. S Mikulićem je dogovoreno da s još dvojicom „drugova“ sutradan krene na Vranić gdje je spomenuta žena trebala potvrditi Mikrutov identitet, nakon čega su preko Mikulića uspostavili kontakt s Mariofilom Mandićem o čemu je također ostala opširnija zabilježka:

Kad je bojniki otišao i pomenuta žena ga poznala jatak Mikulić imao je u nas povjerenje, ali je ipak neodređeno kazao da li će nas povezati ili ne. Istu večer dolazi nam Mikulić i sav usplahiren i sa oduševljenjem govori da su odmetnici došli, te da pozivlju bojnika, da bi se osvjedočili da li smo mi zaista ustaše – emigranti. Nastaje prilično teška situacija, agent na ovakvom zadatku još neprovjeren. (Oko nas se čuju koraci na osnovu čega smo zaključili da ima još odmetnika, koji su nam prišli s druge strane). Poručnik Franjo ipak uspijeva da skupa sa bojnikom otiđe na pregovore, na koje ih poziva odmetnik Mandić. Već se u ovoj situaciji kod nekih naših drugova osjeća nervoza. Poslije dužeg razgovora koji je vođen između našeg „A“ i Marjofila i kada se isti uvjerio da je to stvarno bojniki Mikrut (o čemu nam je mnogo pomogao jatak Mikulić), Marjofil je prišao k nama sa svojim pratiocem, te pozvao još dvojicu odmetnika. Nastalo je srdačno pozdravljanje između nas.

Ovim je Udbina skupina uspješno infiltrirana među križare. Mariofil im je otkrio da križari imaju bazu u Čvrnsnici odakle je Božo Mandić zapovijedao križarskim skupinama, no nije želio navesti preciznu lokaciju. Agenti Udbe ipak nisu uspjeli zadobiti povjerenje svih križarskih zapovjednika pa je tako Mikrut bio sumnjiv Benku Penaviću koji je Mariofila upozorio da bude oprezan.⁷⁷¹

Povjesničar Hrvoje Mandić navodi da je po zarobljavanju u Slavoniji upravo Mikrut agentima Udbe „odao informacije o kretanju protukomunističke gerile pod vodstvom Bože Mandića“.⁷⁷² No sudeći prema navodima u spomenutom izvješću, „pošto je isti rodom od Imotskog, koji graniči sa našim terenom, a i poznat na terenu kuda su se kretali odmetnici Bože Mandića,

⁷⁷¹ MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriježke protukomunističke gerile 1945. - 1948. godine, str. 126-129. HR-HDA, Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945.-1948., 1.9., Izvješće o likvidaciji grupe Mariofila Mandića i Marka Lončara, 1. 9.

⁷⁷² MANDIĆ, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriježke protukomunističke gerile 1945. -1948. godine, str. 126.

postojali su uslovi da se jedna grupa naših i oficira KNOJ-a može pod legendom ubaciti među odmetnike, preko njih razotkriti njihove najpovjerljivije jatake i izvršiti likvidaciju istih, na koji bi način bio omogućen bolji politički rad, razbijanje straha među poštenim ljudima toga kraja i stvaranje većeg povjerenja u narodnu vlast⁷⁷³. Iz ovoga proizlazi da se Mikrutova izdaja zasnivala na blizini njegovog rodnog kraja hercegovačkom terenu i poznanstvima na prostoru na kojemu su se kretali širokobriješki križari zahvaljujući čemu bi veza s Mandićevom skupinom bila uspostavljena preko jataka. Dakle, ne stoji navod Hrvoja Mandića da je Mikrut Udbi odao informacije o djelovanju Mandićeve skupine. Štoviše, na temelju zapisnika s Mikrutovih saslušanja se može zaključiti da on o djelovanju Mandićevih križara vjerojatno ništa nije ni znao. Zbog spomenute opaske povjesničara Mandića u narednom dijelu ovoga rada će ukratko biti predstavljen Mikrutov životopis, uz detaljniji osvrt na njegovo djelovanje među križarima od svibnja 1945. do zarobljavanja u srpnju 1946. godine.

Djelovanje Petra Mikruta na brodsko-posavskom terenu 1945. godine

Petar Mikrut je rođen 25. srpnja 1902. u Slivnu, kotar Imotski, u obitelji Martina i Cvite, rođene Vrdoljak iz Drinovaca, kotar Ljubuški. Bio je oženjen Cvitom, rođenom Jukić iz Slivna s kojom je imao dvoje djece. U Drinovcima je završio četiri razreda osnovne škole nakon čega je do 1929. radio kao težak u svom rodnom mjestu. U listopadu iste godine je otišao u Belgiju gdje je ostao do 1935. radeći u rudnicima. Zbog članstva u Ustaškom pokretu u travnju 1935. je protjeran iz Belgije, nakon čega odlazi na otok Lipari u Italiju. Ondje je ostao do kolovoza 1938. kada se na poziv tadašnjih jugoslavenskih vlasti vratio u Jugoslaviju. Vrativši se u Slivno, radio je na svom imanju do 25. travnja 1941. kada je dobio poziv da se javi u Glavni ustaški stan (GUS) u Zagrebu. U Zagrebu je ostao do polovice rujna 1941. vršeći dužnost stražara u GUS-u i na Markovom trgu. Dobivši čin ustaškog zastavnika, u jesen 1941. odlazi sa svojim vodom čuvati prugu Bosanski Novi – Dobrljin. Zbog gubitaka je postrojba u siječnju 1942. povučena u Zagreb gdje je Mikrut ostao do veljače kada je promaknut u čin poručnika. S jednom satnijom Ustaške vojnice je krenuo u Srijemske Karlovce, a zatim je u rujnu iste godine prebačen na prostor Žumberka gdje je držao položaje oko Karlovca do prosinca 1942. godine. Sredinom prosinca postrojba odlazi na odmor u Ivanić Grad, nakon čega od siječnja do ožujka 1943. kontrolira prostor oko Gline. Između ožujka i svibnja 1943. Mikrut se nalazio na bolovanju u Zagrebu, a zatim s činom satnika odlazi u Sinj gdje preuzima zapovjedništvo nad 27. pripremnom bojnom. Kraće vrijeme je zapovijedao i 26. bojnom VI. ustaškog stajaćeg zdru

⁷⁷³ HR-HDA, Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. - 1948., 1. 9., Izvješće o likvidaciji grupe Mariofila Mandića i Marka Lončara.

kod Žrnovnice. Mikrut je na širem splitskom području, odnosno zaleđu, ostao sve dok Narodnooslobodilačka vojska nije zauzela Dalmaciju krajem listopada 1944. godine.⁷⁷⁴

U tim trenucima na dalmatinskom prostoru se počinju organizirati prve križarske skupine pa se u jednom izvješću Ozne iz siječnja 1945. u tom kontekstu pojavljuje i Mikrutovo ime kao ime navodnog zapovjednika „bande“ oko planine Kamešnice.⁷⁷⁵ Riječ je po svemu sudeći o netočnoj informaciji koja je mogla biti potaknuta ranijom Mikrutovom ulogom na prostoru Cetinske krajine. Naime, prema vlastitim navodima, Mikrut se krajem listopada 1944. kretao od Trogira, Šibenika, Drniša i Bihaća do Zagreba, gdje je ostao do povlačenja HOS-a u svibnju 1945. godine. Mikrut, s činom bojnika, u svom iskazu ističe da je pri samom povlačenju osnovano pet zborova, a on je sa svojom bojnom raspoređen upravo u 5. zbor koji se povukao u Karlovac i zatim produžio prema austrijskoj granici. U iskazu od 18. srpnja 1946. Mikrut navodi da je sa svojom postrojbom stigao pred samo Celje gdje ih je razoružala neka makedonska postrojba Jugoslavenske armije (JA), nakon čega je s grupom od jedanaest osoba krenuo natrag u domovinu s namjerom da se prebaci u rodno mjesto.⁷⁷⁶ No u nastavku zapisnika s njegovih saslušanja od 11. siječnja 1947. Mikrut ističe da je njegova postrojba razoružana na granici zbog čega nije uspjela prijeći Englezima prema Klagenfurtu pa se on zaputio natrag s oko 40 ljudi.⁷⁷⁷ Među njima je bilo i starijih, a jedna skupina osoba rodom iz Požege se putem rastala od Mikrutove grupe. Povremeno su se odvajale i druge osobe pa je Mikrutova grupa svedena na jedanaest ljudi koje je Mikrut spomenuo u prvom iskazu od 18. srpnja 1946. godine.⁷⁷⁸ Stoga se može zaključiti da je u prvom iskazu Mikrut nešto sažetije prepričao taj dio puta, iako ostaje nejasno gdje je točno zaustavljena i razoružana njegova postrojba – kod Celja ili na austrijskoj granici. U svakom slučaju, iz Mikrutovih navoda se doznaje da se skupina od 11 osoba kretala duž pruge „da bi se znali ravnati“, a blizu Nove Gradiške su noću čamcem prešli Savu.⁷⁷⁹

Kako je spomenuto u uvodnom dijelu ovoga rada, sačuvan je veći broj zapisnika s Mikrutovih saslušanja nastalih u prostorijama Udbe za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu i to od 18. srpnja 1946. i 30. prosinca 1946. te zatim od 3. siječnja, 7. siječnja, 8. siječnja, 9. siječnja, 10. siječnja i 11. siječnja 1947. godine. Veći dio ovih iskaza se odnosi na Mikrutovo ratno djelovanje koje nije predmet ovoga rada, a u zapisniku sa saslušanja od 30. prosinca 1946. sačuvani su i podaci o Mikrutovom djelovanju u Ustaškom pokretu između 1935. i 1938. godine. Pod-

⁷⁷⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁷⁷⁵ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 209.

⁷⁷⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18.7.1946.

⁷⁷⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1947.

⁷⁷⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1947.

⁷⁷⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1947.

ci o njegovim poslijeratnim aktivnostima su dostupni u već spomenutim zapisnicima od 18. srpnja 1946. i 11. siječnja 1947. na kojima se može djelomično rekonstruirati djelovanje jedne križarske skupine na prostoru oko Dervente. Ključni iskaz je upravo onaj od 18. srpnja 1946. koji će u narednim odlomcima biti u cijelosti predstavljen uz manje nadopune prema iskazu od 11. siječnja 1947. godine.

Prema tom iskazu, Mikrut je Savu ustvari prešao s 12, a ne 11 osoba kako je prethodno naveo. Prema njegovom sjećanju, riječ je bila o četiri Hercegovca, tri Dalmatinca, dva Ličanina i tri osobe iz okolice Doboja.⁷⁸⁰ Čitava skupina je stigla na planinu Motajicu gdje su naišli na četnike Petra Nedića koji ih je pitao tko su i kamo idu. Čuvši njihov odgovor, Nedić im je kazao da će poslije podne doći zapovjednik Vlado Ninčić⁷⁸¹ koji će razgovarati s Mikrutovom skupinom. Tijekom tog sastanka u poslijepodnevnim satima Mikrutovoj skupini je predloženo da ostane s četnicima i da zajedno surađuju „pošto sada imamo zajedničkog neprijatelja“. Mikrut navodi da su na to pristali, a „jedan iz moje grupe je navodio kako on zna gdje se oko Gradiške nalazi sakriveno oružje“ zbog čega su ga četnici s još nekoliko ljudi poslali da to oružje potraži.⁷⁸² No u prvom iskazu od 18. srpnja 1946. Mikrut navodi da su se u Motajici od njegove skupine odvojile četiri osobe i to jedan Hercegovac, jedan Ličanin i dva Dalmatinca koji su se vratili natrag u Slavoniju. Također je istaknuo da je on odbio četnički prijedlog da ostane kod njih s objašnjenjem da mu je namjera vratiti se u rodno mjesto.⁷⁸³ Po svemu sudeći, dio Mikrutove skupine je kod četnika ostao dva dana tijekom kojih su „pretresali na koji način da se povežemo i sa ostalim odmetnicima“. Nedić im je istaknuo da mu je poznato kuda se kreće „odmetnik“ Ilija Krtina i predložio „da bi dobro bilo da se ja kod njega uputim i da uhvatim vezu“. Mikrut se složio i krenuo s trojicom iz svoje pratnje.⁷⁸⁴ O spomenutoj trojici nešto je više zabilježeno u iskazu od 18. srpnja 1946. u kojemu Mikrut navodi da je krenuo u „Bilo Brdo“⁷⁸⁵ s Antom Vrcanom iz Drinovaca, s nekim Hercegovcem rodom iz Posušja i Stipom Ćavarom iz Širokog Brijega s kojima je na Bilom Brdu ostao između 10 i 15 dana nakon kojih su se spomenuta trojica uputila prema Hercegovini.

Kod Nedića su, pak, ostala trojica iz Doboja, jedan Dalmatinac i jedan Ličanin. Dvadesetak dana kasnije Ilija Krtina je preko Mate Buljana Nediću poručio da mu uputi spomenutu petorku, no Nedić je po Buljanu odgovorio da ih je rasporedio po četama zbog čega oni trenut-

⁷⁸⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18.7.1946.

⁷⁸¹ U dokumentima se navodi i kao Vinčić.

⁷⁸² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1947.

⁷⁸³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18.7.1946.

⁷⁸⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11.1.1947.

⁷⁸⁵ Točan naziv je Bijelo Brdo, no u ostatku ovoga rada će biti zadržan naziv Bilo Brdo kako je navedeno u dokumentima. Riječ je o prostoru između toka rijeke Ukrine i Save.

no ne mogu doći. Nekoliko dana kasnije Buljan je Krtinovu skupinu obavijestio da se u nekom potoku pod samom Motajicom nalaze tijela četvorice ili petorice nepoznatih ljudi na temelju čega su Mikrut i ostali iz njegove skupine zaključili da je riječ o petorki koja je ostala kod Nedića. Iz ovih navoda proizlazi da su križari vjerovali da su navedenu petoricu vjerojatno ubili Nedićevi četnici. Unatoč tome, s četnicima Petra Nedića je uskoro uspostavljeno svojevrsno primirje. Naime, u kolovozu je Nedić poslao pismo Krtini s prijedlogom da „između četnika i ustaša zavlada mir, da se ne ponavljaju raniji sukobi i pljačka između četničkih i ustaških sela“. Nedić se obavezao u tom pismu da četnici neće silaziti u Bilo Brdo i tražio je od Krtine da se ustaše ne zalijeću u četnička sela. Krtina je pristao potvrdivši da „ustaše“ neće ići iz Bilog Brda u četnička sela bez znanja Petra Nedića.⁷⁸⁶ Iz dostupnih dokumenata ostaje nejasno na koje se osobe riječ „ustaše“ odnosi, odnosno je li riječ o pripadnicima Krtinine skupine ili nekim drugim osobama koje su se kretale na istom prostoru. Četnici su se na prostoru Motajice održali sve do prosinca 1949. pobivši preko 80 osoba.⁷⁸⁷

O samom susretu s Ilijom Krtinom je zabilježeno više podataka u iskazu od 11. siječnja 1947. u kojemu Mikrut navodi da su ga četnici sa spomenutom trojicom u njegovoj pratnji otpratili do jedne škole gdje su im pokazali put. Nedić mu je dao pismo za Krtinu te mu rekao da se obrati Mati Buljanu iz Dubočca koji će ga znati povezati s Krtinom. Dolaskom u selo Bjelovac⁷⁸⁸ Mikrutova skupina je doznala da se Buljanova kuća nalazi pokraj ceste zbog čega im je bilo nemoguće tamo otići. Upoznali su se sa Jurom Basićem koji im je dao nešto hrane te su mu rekli da se žele povezati s Krtinom. Nekoj ženi su uručili pismo s uputom da ga odnese u kuću Ilije Krtine kojega su zamolili da se s njima sastane. Kada se spomenuta žena vratila, odgovorila im je da je pismo predala Ilijinoj ženi koja joj je odgovorila da za muža nije čula tjedan dana otkako su ih rastjerali partizani te da će Iliji predati pismo ako dođe kući. U međuvremenu se Mikrut nastavio kreti u Bjelovcu gdje su njegovu skupinu hranili seljaci, a tjedan dana kasnije je došao Krtina s kojim su otišli u Bilo Brdo gdje su se nastavili skrivati.⁷⁸⁹ U šumama oko Bilog Brda Mikrut će se nastaviti skrivati sve do 29. lipnja 1946. kada je s trojicom križara prešao Savu s namjerom da nastavi put prema Požegi. Upravo su na tom putu 5. srpnja 1946. naišli na zasjedu u kojoj je Mikrut uhvaćen, a ostali su uspjeli pobjeći.⁷⁹⁰

Dolaskom na Bilo Brdo 20. srpnja 1945., dakle godinu dana prije zarobljavanja, Mikrut je ondje zatekao Krtinu koji je već održavao vezu s Derventom preko obitelji Pejić i to Anđe Pejić, žene Nikole Pejića i Ivke Pejić, Nikoline nevjeste. U Derventi su one održavale kontakt

⁷⁸⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18.7.1946.

⁷⁸⁷ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 495.

⁷⁸⁸ Spomenuto selo nije pronađeno na današnjim zemljovidima. Moguće da je riječ o naselju Pjevalovac koje se danas nalazi u sastavu grada Dervente.

⁷⁸⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

⁷⁹⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

s nekim studentom Rajkom koji je „imao oko sebe krug lica koja su davala pomoć za nas“. Uspostavio je i vezu s časnim sestrama s kojima je neposredni kontakt održavala i Anđa Pejić, a po kojoj su časne poslale križarima tri pokrivača. S Rajkom je bio povezan i Stipo Sirovina iz Rašića, „crkvenjak crkve u Derventi“ preko kojega su dostavljane cigarete, lijekovi, odjeća i drugo. Sirovina je Krtininu skupinu posjetio četiri puta i govorio im da „su parosi uz nas, da su oni naši, ali ih ne treba izlagati hapšenju i progonu od strane vlasti i zato je bolje da se drže, na oko, po strani“. ⁷⁹¹

Ova skupina u Bilom Brdu je prvotno imala sedam pripadnika i to Petra Mikruta, Iliju Krtinu, Matu Trgovčevića, Nikolu Pejića i tri Hercegovca koji su stigli u Mikrutovoj pratnji.

Za razliku od iskaza od 18. srpnja 1946. kada je Mikrut naveo da je trojka ostala s njim između 10 i 15 dana, tijekom saslušanja 11. siječnja 1947. Mikrut je tvrdio da se čitava skupina krlila u šumi Markovac tijekom cijelog ljeta. Trgovčević se predao u kolovozu, no prije toga se skupini priključio ustaški dopukovnik Ante Štitić kojega je Mikrut poznao iz ratnih dana „jer je bio povjerenik u glavnom ustaškom stanu“. Štitić im je ispričao kako je uspio pobjeći iz logora u Slavanskom Brodu i stići u selo Gradac gdje je doznao da se na Bilom Brdu krije Krtinina skupina. Stoga se uputio onamo i preko neke žene uspio uhvatiti vezu s Krtininom kućom, kamo je u istom trenutku navratio Krtina. Od tog trenutka Štitić se priključio Krtininoj skupini i nastavio se s istom skrivati. ⁷⁹² No u prethodnom iskazu od 18. srpnja 1946. Mikrut ističe da je sa Štitićem prvi put razgovarao tijekom povlačenja prema Austriji, iako je o njemu čuo ranije kada je u tisku pročitao da je Štitić bio imenovan povjerenikom u GUS-u. U istom iskazu navodi da je u srpnju 1945. „kad sam se ja krio zajedno sa Ilijom Krtinom i Nikolom Pejića“ došla do njih Ivka Pejić obavijestivši ih da se jedan „domobranski časnik“ nalazi kod Ante Stipanovića iz Bilog Brda, „da za sebe kaže da je domobranski natporučnik i da bi se želio sastati sa Ilijom Krtinom“, a „kada su nama doveli toga oficira ja sam u njemu prepoznao Antu Štitića, a i on se mene sjećao od povlačenja“. ⁷⁹³

Riječ je, dakle, o značajnoj nepodudarnosti između dva Mikrutova iskaza. Osim toga, nejasno je i kada se točno od Krtinine skupine odvojila trojka iz Mikrutove pratnje. Naime, u spomenutom iskazu od 18. srpnja 1946. Mikrut navodi da je Štitić stigao dok se on krio s Krtinom i Pejićem. No, u iskazu od 11. siječnja 1947. Mikrut ističe da su se „trojica mojih drugova što su sa mnom putovali od granice nekoliko dana po dolasku Štitića u našu grupu izdvojila i uputili su se u svoj kraj prema Livnu“. ⁷⁹⁴ Riječ je dakako o Anti Vrcanu iz Drinovaca, Stipi Čavaru iz Širokog Brijega i jednoj osobi iz Posušja. Unatoč nepodudarnostima u pojedinim de-

⁷⁹¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁷⁹² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

⁷⁹³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁷⁹⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

taljima, ovo se svakako moralo zbiti negdje tijekom srpnja 1945. kada je ova skupina svedena na četiri pripadnika: Petar Mikrut, Ante Štitić, Ilija Krtina i Nikola Pejić. Prema Mikrutovim navodima, po šumama su se krili sve do studenog 1945. kada su se zavukli u jedan bunker u kojemu su prezimili. Tijekom tog razdoblja su ih hranom opskrbljivale Krtinina i Pejićeva obitelj.⁷⁹⁵ Mikrutova lokacija je bila poznata još samo Mijatu Filipoviću i Marku Pejiću.⁷⁹⁶

Dolaskom Štitića u ovu skupinu promijenila se njezina dinamika, što je rezultiralo pokušajima značajnijeg širenja njezina djelovanja o čemu će više riječi biti u narednom dijelu ovoga rada.

Širenje djelovanja Krtinine skupine pod zapovjedništvom ustaškog dopukovnika Ante Štitića

Kako je prethodno istaknuto, pridruživanjem Ante Štitića ovoj skupini došlo je do značajnih promjena koje su utjecale na organizaciju i pokušaje širenje njezina utjecaja zbog čega spomenuta problematika zaslužuje posebnu pozornost, naročito ako se uzme u obzir veći broj sačuvanih podataka.

Prema Mikrutovom kazivanju, „Štitić je bio glavni među nama“ što je zasigurno bila posljedica njegovog višeg čina u Ustaškoj vojsci kao i značajnijih dužnosti koje je obnašao tijekom Drugog svjetskog rata.⁷⁹⁷ U razgovorima je Štitić isticao da „ovako dugo ne može ostati“ jer „mora“ doći do rata između Sovjetskog Saveza i anglo-američkih sila te „da je narod kod nas u većini protiv današnjeg poretka, da su jedni za Mačeka, a drugi za kralja, da hrvatski narod mora izmijeniti svoj politički stav i sav poći za HSS-om, da će Maček, ako hoće da dođe na vlast, morati surađivati sa ustaškim pokretom koji treba privremeno djelovati kao tajan, jer Amerikanci i Englezi ne bi dozvolili da ustaše bilo u kome vidu uzmu vlast u svoje ruke“.⁷⁹⁸ Da je Štitić preuzeo ulogu vođe i organizatora ove skupine, otkriva i podatak da je „tražio vezu na sve strane i preko Sarajeva, Zagreba, Dervente i Sl. Broda“ nastojeći se povezati s drugim ljudima „radi nastavka borbe“.⁷⁹⁹

Mikrut je u svojim iskazima istaknuo da je ova skupina imala „dosta“ suradnika u Bilom Brdu i Derventi s kojom je vezu održavao Mato Buljan koji se u gradu sastajao sa Štitićevim školskim kolegom i tadašnjim sucem, nekim Čekadom, i još nekim „mačekovcima“ za koje

⁷⁹⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

⁷⁹⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁷⁹⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

⁷⁹⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁷⁹⁹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

je Buljan isticao da su nezadovoljni „sadašnjim uređenjem“.⁸⁰⁰ Iako je Štitić tražio sastanak s Čekadom, ovaj mu je odgovarao da „sada nije vrijeme“. Preko Buljana je i Ilija Krtina dobivao pisma Ivana Jožića iz Bilog Brda koji je radio u zdravstvenom odsjeku Gradskog narodnog odbora u Derventi. U međuvremenu je preko Stipe Sirovine također održavana veza s Derventom, gdje su glavni kontakti osim spomenutog Rajka bili časna sestra Antea i neka gospođa Karamatić koje su slale lijekove, zavoje i rublje, no ove su veze prekinute poslije izbora uslijed uhićenja većine jataka na derventskom terenu. Od časne sestre Antee je zaprimljena poruka Štitiću da više ne kontaktira ni neku gospođu Korinu, rodom iz Travnik, koja je bila supruga oružničkog poručnika tijekom Drugog svjetskog rata, a s kojom je bio uspostavljen kontakt tijekom njezina posjeta majci u Derventi. Korina se vratila u Zagreb gdje je dobila novo zaposlenje obećavši Štitiću održavanje kontakta, ali je i ona otkrivena i uhićena u istom razdoblju. Otprilike u isto vrijeme Štitić je po Anđi Pejić, koja je išla u Sarajevo posjetiti svoga sina koji se nalazio u bolnici, poslao pismo rodbini u kojemu je tražio da mu pošalju nešto odjeće. Pejić se vratila nakon nekoliko dana donijevši sve tražene stvari, no u Mikrutovim iskazima nema drugih navoda o možebitnim pokušajima uspostave drugih kontakata na sarajevskom terenu.⁸⁰¹

Osim ovih kontakata, kako je prethodno istaknuto, Štitić je nastojao uspostaviti i vezu sa Zagrebom, u čemu se nije oslonio samo na spomenutu Korinu. Tako je u listopadu 1945. dao pismo Mati Buljanu da ga odnese njegovoj obitelji u Zagreb „koja će ga dalje napatiti gdje treba“. Buljan se vratio osam dana kasnije obavijestivši Štitića da se obratio njegovim rođakinjama koje su ga odvele u neki fotografski studio u Frankopanskoj ulici u Zagreb gdje je predao pismo. Ondje su mu kazali da sutradan u 11 sati dođe po odgovor te mu je narednog dana doista predano pismo za Štitića. Tim je pismom zatraženo da se u Zagreb dostave podaci o broju „odmetnika“ oko Dervente i njihovom naoružanju te da se označi lokacija na koju bi im se padobranima moglo spuštati oružje i druge potrepštine. Da bi ispitao jakost „odmetničkih“ snaga na Plehanu, Štitić je poslao Stipu Sirovinu s pismom za Jozu Kozinu koji se krio kod kuće tražeći sastanak s najstarijim časnikom među „odmetnicima“ na Plehanu. U listopadu su se Štitić i Mikrut sastali s nekim satnikom Kneževićem s Plehana, kojemu je Štitić pročitao pismo iz Zagreba. Poveo se razgovor o pogodnom mjestu u okolici Dervente za spuštanje oružja i drugih potrepština, no uskoro je uhvaćen Knežević, a zatim i Sirovina i Kozina, te su otkrivene brojne Štitićeve veze s jatcima zbog čega se, prema Mikrutovom zaključku, više nije moglo ni pomišljati na neki organizirani rad. Štitić je tada po jednoj ženi iz Dervente poslao pismo u Zagreb, izvijestivši da na području Dervente nema pogodnog mjesta za opskrbu zračnim putem jer Motajicu drže četnici. Spomenuta žena je odnijela pismo Štitićevim rođakinjama

⁸⁰⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947. DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁸⁰¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

poručivši kasnije po Mati Buljanu da ih je zatekla u velikom strahu zbog „provale“ do koje je došlo u Zagrebu. Starija Štitićeva rođakinja je htjela pismo odmah spaliti, no mlađa ga je uzela i ženi iz Dervente rekla da odmah bježi iz Zagreba jer „da su u Zagrebu sve veze otkrivene“. Time je prekinuta svaka veza Štitićeve skupine s glavnim hrvatskim gradom.⁸⁰²

Osim pokušaja uspostave kontakata u drugim gradovima, Štitić se usredotočio i na vojno jačanje ove skupine. Tako je pred izbore u studenom 1945. uputio pet zapovijedi Luki Stipanoviću i Iliji Gavri iz Bilog Brda, Peri Sirovini iz Rašćića, Mijatu Filipoviću iz Koraća⁸⁰³ i Mati Krajnoviću s Plehana sa zadaćom da zapovijed uruči Ivanu Ravliću s Plehana. Zapovijedi je pisao vlastoručno i bez ikakvog pečata potpisavši se kao „zapovjednik Marko“. Spomenute osobe Štitić je imenovao „vodnicima“ i naredio im da pojedinačno moraju tajno organizirati vod jačine od 40 do 50 ljudi koji moraju biti spremni za borbu „u momentu ustanka“. Zapovijedi je poslao po Filipoviću s nuputkom da ih uruči navedenim vodnicima i kaže im da ih je dobio od jedne žene u Brodu koja ih je dobila iz Slavonije. Uz svaku zapovijed Ilija Krtina i Nikola Pejić su ispisali poruku na cedulji u kojoj su obavijestili vodnike da se nalaze zajedno sa „zapovjednikom Markom“ te da je zapovijed izdana s njihovom suglasnosti. Od vodnika su zaprimljeni pisani odgovori koje je dostavio Marko Pejić, a u kojima je bilo navedeno da su vodovi organizirani i da se „u svemu“ postupilo prema dobivenim zapovjedima. Mikrut navodi da je „spisak vodova“ stigao samo od Filipovića koji je imao dva voda, i to jedan u selu Koraće, a drugi u Novom Selu.⁸⁰⁴

U proljeće 1946. kada je skupina napustila bunker u kojemu su križari prezimili, Štitić se ponovno aktivirao. Krajem svibnja mu je Mato Buljan predložio sastanak s nekom učiteljicom Kapetanović iz Trstenaca koja je nekoć bila ustaška dužnosnica. Štitić se složio i preko Marka Pejića pozvao Kapetanović na sastanak koji se održao između 15. i 20. lipnja 1946. godine. Sastanku je nazočio i Ilija Krtina. Štitić je od Kapetanović tražio da ode u Sarajevo na što je ona pristala. Štitić joj je naknadno dostavio adresu svoje rodbine u Sarajevu kao i imena nekih muslimana koje je Kapetanović trebala posjetiti. Kapetanović mu je odgovorila pismom preko Marka Pejića rekavši da će otići do Štitićeve rodbine i donijeti izvješće o situaciji u Sarajevu, a što se tiče spomenutih muslimana odgovorila je da je većina strijeljana, no da će posjetiti one koji su preživjeli i „ispitati njihovo mišljenje“. Kapetanović je uhićena u Derventi po povratku iz Sarajeva, o čemu je Mikrut doznao kada je prilikom svog uhićenja početkom srpnja 1946. dopraćen u Derventu. Kod Kapetanović su pronađena dva paketa za Štitića čiji sadržaj ostaje

⁸⁰² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946. DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

⁸⁰³ U Mikrutovim zapisnicima sa saslušanja naziv sela je zabilježeno kao „Koraće“.

⁸⁰⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

nepoznat, kao i rezultati razgovora koje je Kapetanović obavila u Sarajevu.⁸⁰⁵ Zbog nedostatka ovako važnih detalja o kojima Mikrut nije ni mogao znati, daljnja istraživanja ove problematike su svakako dobrodošla ne bi li se dodatnim dokumentima i podacima upotpunila saznanja o djelovanju križarskog protukomunističkog otpora na derventskom terenu i vezama sa Sarajevom i drugim gradovima.

Ono što jest poznato iz Mikrutovih iskaza je to da je u ovom razdoblju Štitić također izdavao letke i pozivao narod da „otkaže poslušnost postojećoj vlasti“.⁸⁰⁶ Zbog toga je u svibnju 1946. zamolio Matu Buljana da mu nabavi pisacu mašinu koju je Buljan dostavio preko Marka Pejića početkom lipnja. Mikrut je potvrdio da je Štitić u razdoblju dok je Mikrut još uvijek bio s njim napisao tri letka pod naslovom Što znači biti komunist?, Hrvatskom narodu i *Hrvatskom seljaku*. Umnožio ih je u 200 do 250 primjeraka i predao ih Mijatu Filipoviću koji ih je preko nekog željezničara prosljedio u okolicu Sarajeva, Broda i Doboja. Štitićeva namjera je bila letke distribuirati i na derventskom terenu ne bi li „na taj način sakrio mjesto gdje se letci izdaju“.⁸⁰⁷

U međuvremenu je upravo Mijat Filipović još početkom svibnja 1946. donio Štitićevoj skupini „Zapovijed br. 1 Hrvatskog seljačkog vodstva“⁸⁰⁸ upućenu svim „šumnjacima“⁸⁰⁹ s uputama da što prije preko veze u Brodu koju je uspostavio Filipović jave podatke o brojnom stanju i naoružanju. „Na naše pitanje odakle ta zapovijed Filipović je odgovorio da je to dobio od jednog željezničara iz B. Broda i da je to siguran čovjek, koji je zapovijed dobio od vrlo povjerljive osobe iz Sl. Broda“, navodi Mikrut. Štitić je tražio sastanak s tom „povjerljivom“ osobom. Sastanak je i održan u selu Koraće, kotar Bosanski Brod, a tijekom sastanka su raspravljana pitanja opskrbe i druge pomoći.⁸¹⁰ Veza iz Slavenskog Broda se zvao Božo, no nije htio otkriti svoje prezime. Navodno je ranije bio Štitićev poručnik zbog čega je Štitić zasigurno bio u mogućnosti potvrditi njegov identitet. Štitić ga je pitao hoće li uslijediti iskrcavanje oružja i druge pomoći „odmetnicima“, no Božo mu je odgovorio „da se mogu pomagati samo veće grupe od 100 boraca pa na više“. Na neka Štitićeva pitanja Božo nije bio u mogućnosti odgovoriti, ali je obećao Štitiću poslati kurira koji je kroz nekoliko dana trebao doći iz Zagreba i kojega je ionako planirao povezati sa Štitićem. Spomenuti kurir navodno je u Zagreb stigao iz Trsta nekoliko dana ranije, što implicira kontakt s hrvatskom emigracijom. Desetak dana ka-

⁸⁰⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁸⁰⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

⁸⁰⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁸⁰⁸ U izjavi od 18. srpnja 1946. Mikrut kao potpisnika zapovijedi navodi „Hrvatsko seljačko političko vodstvo“.

⁸⁰⁹ Naziv su dobili po šumi, a bio je uobičajen za križare na prostoru Bosanske Posavine.

⁸¹⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

snije doveo je Božo spomenutog kurira u Filipovićev dom u selu Koraće, a u večernjim satima istog dana su se sastali sa Štitićem u šumi iznad sela. Sastanku su prisustvovali Štitić, Krtina, Filipović i kurir čije je ime bilo Duić, navodno nekadašnji ustaški satnik.⁸¹¹

Ovdje valja istaknuti da je ustvari bila riječ o Josipu Duiću, bivšem predsjedniku Obrtničke komore NDH, koji se nakon povratka iz emigracije u Italiji u svibnju 1946. povezao s „osuđenim zločincem“ Vinkom Falakom, „organizatorom križarskih bandi“ te Štitićem, vođom „križarsko-terorističke grupe“, kako je to 1948. navedeno u tadašnjem tisku. Duić je osnovao Hrvatsku političku organizaciju, odnosno, kako se također spominje u izvorima, Hrvatski domovinski pokret ili Domovinsko političko vodstvo za Hrvatsku s ograncima u Novoj Gradiški, Slavonskom Brodu, Požegi i Zagrebu nastojeći obuhvatiti križare u Slavoniji, ali i u drugim dijelovima Hrvatske. Osim Štitićeve skupine, Duićev dopis je tijekom boravka u Slavoniji dobio i Vrban, no do njihovog dogovorenog susreta 24. lipnja 1946. kod Požege nije došlo jer se Duić zadržao kod Dubrovnika.⁸¹²

Tijekom Štitićevog susreta s Duićem Mikrut je ostao s Pešićem u bunkeru, kamo se iste noći vratio Štitić i ispričao Mikrutu da su Duića poslali Amerikanci da ispita kakvo je stanje HSS-a i je li uspostavljena veza sa „šumnjacima“, jer „da su Amerikanci obećali pomoći samo HSS-u“. Duić je predložio Štitiću da se premjeste na neko drugo mjesto s većim brojem „šumnjaka“ gdje će odmah uslijediti pomaganje od strane Amerikanaca. Kada je Štitić odgovorio da ne zna kuda bi išao, Duić mu je odgovorio da pričekava da se on ponovo vrati iz Trsta s detaljnim uputstvima. Nakon ovog susreta Duić se navodno preko Broda i Zagreba vratio u Trst. Dana 24. lipnja 1946. Filipović je donio Božinu poruku da je kurir stigao u Brod, ostao jedan dan i produžio u Travnik. Dan ili dva kasnije, Božo je poručio da je kurir stigao u Dubrovnik odakle je pisao da kreće natrag za Brod.⁸¹³ Ovaj navod potvrđuje da je doista riječ o Josipu Duiću s kojim se 24. lipnja 1946. trebao susresti Ante Vrban. Budući je Mikrut napustio Štitića 29. lipnja 1946., ostalo mu je nepoznato je li došlo do drugog susreta između Štitića i kurira.⁸¹⁴

O okolnostima Duićevog boravka u Hrvatskoj se znatno više doznaje iz izvješća „Marinka“ iz 1946. godine koje se čuva u osobnom dosjeu Filipa Lukasa. Točan datum je nepoznat, no sudeći prema sadržaju spomenutog izvješća ono je zasigurno nastalo nakon Duićevog susreta sa Štitićem, dakle negdje u drugoj polovici navedene godine. Valja istaknuti da je Duić uhićen 7. kolovoza 1946. u Novoj Gradiški te zatim osuđen na smrt, vjerojatno u studenom 1948. godine.⁸¹⁵ Na temelju sadržaja ovog izvješća može se zaključiti da je ono nastalo teme-

⁸¹¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁸¹² RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 125.

⁸¹³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁸¹⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁸¹⁵ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 126.

ljem „Marinkovih“ razgovora s Duićem nakon njegova uhićenja. Štoviše, u izvješću se izričito navodi da je Duić tvrdio da do njegovog uhićenja ne bi došlo da je postupio prema uputama svećenika Krunoslava Draganovića. Stoga se opravdano može sumnjati da je „Marinko“ bio netko s kim se Duić susreo u zatvoru, možda čak i dijelio ćeliju, i tko je barem donekle uspio zadobiti njegovo povjerenje. Zbog značaja spomenutog izvješća u kontekstu istraživanja ove problematike, ovdje je potrebno nešto se detaljnije na njega osvrnuti.

Prema „Marinkovim“ navodima, Duić je igrao značajnu ulogu u emigraciji gdje je održavao kontakte između brojnih pojedinaca u Italiji i Austriji te je često prelazio iz jedne zemlje u drugu. Tako je, primjerice, prenosio pisma između Božidara Kavrana i Andrije Artukovića. Osim toga je nosio pisma i pakete po logorima, a nabavljao je i prenosio i tiskarske strojeve potrebne za tiskanje jugoslavenskih legitimacija. Također je povezivao emigrante iz Austrije s organizacijom Hrvatske seljačke stranke u Rimu u nastojanju da se organizira zajednička akcija. Osim toga je prikupljao informacije od prebjega iz Jugoslavije nastojeći doznati što više o situaciji u zemlji. No zasigurno je najznačajnija njegova uloga bila kontakt sa svećenikom Krunoslavom Draganovićem. U proljeće 1946. Draganović je rekao Duiću da se radi na izvršenju „najvećeg zadatka“. Navodno su Amerikanci odobrili pružiti podršku oružanoj akciji u Jugoslaviji zbog čega je ondje bilo potrebno povezati rad križara, četnika, bjelogardejaca, plave garde i muslimana. Amerikanci su trebali pružiti pomoć oružjem i opskrbom iz zraka, no prethodno je trebalo stvoriti vodeću grupu koja će se uz američku pomoć prebaciti u Jugoslaviju i izvršiti jedinstvenu vojnu organizaciju. Stoga su zatražili od Draganovića da iz redova emigranata nađe tri „najpodesnije“ osobe od kojih je jedna trebala biti general, a koje su trebale organizirati oružanu akciju u Jugoslaviji. Te su ljude trebali provjeriti i Amerikanci te ih prebaciti u Jugoslaviju preko svoje obavještajne službe. U Jugoslaviji trojka se trebala posvetiti povezivanju oružanih grupa, nakon čega bi uslijedila američka vojna pomoć. Draganović je Duiću kazao da je u tom trenutku bilo najvažnije naći te ljude, provjeriti ih i ugovoriti pojedinosti s Amerikancima. Stoga je Duića uputio da ode u Austriju gdje je trebao izvršiti jedan zadatak i zatim se vratiti u Rim, jer da će tada „ta stvar sa Amerikancima biti zrela, a Duić potreban“.

No umjesto da postupi prema Draganovićevim uputama, Duić je odlučio prebaciti se u Jugoslaviju. Naime, unatoč upozorenjima Ante Moškova nakon prebacivanja Eriha Lisaka u Jugoslaviju da situacija u Jugoslaviji još nije „zrela“, Duić je podržavao organiziranje oružane akcije i više je puta želio prebaciti se u zemlju. Stoga je dolaskom u Austriju zanemario Draganovićeve upute da se vrati u Rim radi prebacivanja u Jugoslaviju američkim kanalima te se povezao s Božidarom Kavranom koji mu je rekao da u Hrvatskoj ima oko 40. 000 križara, da nedostaju ljudi koji će „stvar“ organizirati i povezati te da postoji mogućnost prebacivanja, jer veza iz Austrije s Jugoslavijom postoji. Duić se oduševio i odlučio poći u zemlju s ciljem da pomogne organiziranje ustanka u Jugoslaviji. Kavran ga je uputio na odvjetnika Rožankovića iz Siska koji je Duića odveo nekom Šimunoviću. Šimunović je Duiću rekao da održava vezu sa Zagrebom te

da su križari „jaki“. Upravo je on uputio Duića na spomenutog Falaka. Došavši u Zagreb, Duić se doista povezo s Falakom koji mu je rekao da je povezan sa Štitićem, tj. „sa vezom br. 2“. Duić je krenuo u okolici Broda gdje je postojala „jaka“ organizacija u tvornici vagona, nakon čega je našao Štitića na kojega je bio „bijesan“ jer „nije znao raditi, da je imao samo deset ljudi među kojima je bio Mikrut“. Štitiću je dao upute da se poveže s četnicima iz Motajice i rekao mu lokaciju jedne radiostanice. Također mu je naložio da se poveže s grupom oko Požege. Upravo je ondje Duić uspostavio vezu sa skupinom Antuna Vičića. Duić je navodno uspio povezati do tada nepovezane grupe u Slavoniji, nakon čega je opet otišao u Zagreb te zatim krenuo u Gradišku, Derventu, Žepče, okolici Sarajeva te u Hercegovinu gdje je posjetio Mostar i konačno u Dubrovnik i Konavle. Navodno je i u Lici uspostavljena suradnja s četnicima, a Duić je dao nalog za prebacivanje jedne ličke grupe u okolici Drniša radi „podizanja duhova i propagande“.⁸¹⁶

Koliko su Duićevi navodi i informacije bili pouzdani je upitno, naročito uzme li se u obzir detalj da je Vjekoslav Maks Luburić navodno poginuo u svibnju 1945. kod Sesveta, što je netočan podatak. Osim toga, Duić je u zemlji boravio u isto vrijeme kada se ondje nalazio i Ante Vrban, no o tome nema spomena u citiranom izvješću. Svakako je moguće da Duić nije htio otkrivati sve jer, kako navodi „Marinko“ kada navodi imena pojedinaca s kojima se Duić povezo, „teškom mukom ova imena doznajem“ jer „on ih ne govori i ne imenuje rado“. U svakom slučaju, iz izvješća je jasno da je Duić bio nezadovoljan vlastitom odlukom da se suprotno Draganovićevim uputama iz Austrije „bez dovoljno pripreme“ prebaci u Jugoslaviju, gdje je ustanovio da je križarska akcija znatno manjeg opsega. Zatekavši se u okolnostima koje nije očekivao, Duić je pokušao povezati postojeće križarske skupine i uspostaviti suradnju s četnicima i muslimanima. U radu se vodio Draganovićevim uputama, odnosno planom prema kojemu je trebalo povezati postojeće skupine, uključujući slovensku bijelu i plavu gardu, četnike i muslimane te uspostaviti jedinstveno vojno vodstvo. Osim toga trebalo je ne poticati odlazak naroda u „šumu“ prije nego tako bude naloženo, a odluka o tome je ovisila o međunarodnoj situaciji i odlasku Crvene armije iz Mađarske i Bugarske. Umjesto odlaska u križare, narod je trebao skrivati oružje, a u križare su trebali odlaziti samo oni koji su „ugroženi“. Istovremeno je trebalo raditi na pozadinskom organiziranju i obavljanju priprema za trenutak općeg ustanka. Ovo je uključivalo stvaranje ilegalnih organizacija u gradovima i selima koje su trebale pomagati postojeće oružane grupe te ujedno predstavljati okosnicu budućeg ustanka, političke vlasti i špijunaže. Dakle, Duić je nastojao raditi prema ovim uputama zbog čega je u Hrvatskoj dao da se izdaju i letci s istima. Ovaj pristup je bio usklađen s pokušajima u emigraciji, gdje se pregovorima nastojala dogovoriti zajednička akcija „bez obzira na narodnost i stranačko pripadanje“.⁸¹⁷

⁸¹⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće „Marinka“, 1946.

⁸¹⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće „Marinka“, 1946.

Unatoč nedostacima, naročito nejasnim okolnostima nastanka, „Marinkovo“ izvješće predstavlja važan izvor za razumijevanje pokušaja organiziranja križarskih skupina tijekom 1946. godine, uključujući i djelovanje Štitićeve grupe. Ovaj dokument potvrđuje Mikrutove navode da je kontakt između Duića i Štitića doista uspostavljen te da po svemu sudeći u trenutku njihova susreta Štitićeva grupa nije predstavljala značajniju snagu na prostoru Bosanske Posavine. Na temelju istog izvješća postavlja se pitanje je li Duić znao za boravak Ante Vrbana u Slavoniji ili je taj podatak jednostavno htio zatajiti.

Kontakti s drugim križarskim skupinama na plehanskom prostoru

Iz Mikrutovih izjava može se zaključiti da su kontakti skupine kojoj je pripadao bili izuzetno ograničeni unatoč tome što su u okolici Dervente i Doboja tijekom 1945. zabilježene akcije skupine Marinka Polića (poznata i kao Pivarska skupina), ustaškog satnika rodnom iz Dervente i zadnjeg zapovjednika vojnog oružništva Drugog zbornog Oružanih snaga (OS) NDH, koja je ondje širila glasine o skorom preokretu i povratku Ante Pavelića. U prosincu 1945. Polić se prebacio u Split gdje je pristupio skupini Petra Bogića te kasnije emigrirao. Kako upozorava Radelić, čini se da je upravo u njegovom slučaju došlo do zamjene identiteta pa je tako fra Martin Planinić upravo Poliću pripisao izdaju koja je dovela do likvidacije skupine Mariofila Mandića iako je riječ ustvari bila o Petru Mikrutu.⁸¹⁸

Naročito je u prvom razdoblju okupljanja Krtinine skupine veza bila uspostavljena samo s Derventom i obližnjim selima. Tek su dolaskom Ante Štitića „odmetnici“ pokušali proširiti kontakte na Zagreb i Sarajevo iako se oni zbog uhićenja nisu održali. Čini se da nije bilo nikakvog kontakta s Hercegovinom niti je Mikrut imao ikakva saznanja o djelovanju tamošnjih križarskih skupina, pa tako ni o ustrojavanju hercegovačkog križarskog zdruge. Riječ je o događaju s kraja lipnja 1946. kada su Božo Mandić i Marko Lončar sazvali sastanak svih pripadnika protukomunističke gerile na području zapadne Hercegovine kod Šantića Lokve u Dabilu (selo Crnač), gdje su se križari oslanjali na jatake koji su ih hranili. Ondje je u kolibi Jure Šantića 27. lipnja 1946. osnovan I. hercegovački ustaški križarski zdrug – I. hrvatska divizija „Kralj Tomislav“ na čelu sa satnikom Božom Mandićem, a uglavnom se sastojao od križara iz Širokog Brijega.⁸¹⁹ Tom se prilikom Mandić obratio okupljenim križarima istaknuvši veze s inozemstvom, Zagrebom, Banja Lukom, Sarajevom i Mostarom, uz napomenu da postoji neki

⁸¹⁸ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 308.

⁸¹⁹ MANDIĆ, *Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. -1948. godine*, str. 118. HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. - 1948.*, 1. 2., *Zapisnik sa saslušanja Ivana Lasića*, 1. 3. 1947. HDA, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. - 1948.*, 1. 7., *Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića*, 22. 3. 1948.

centar u Zagrebu koji održava kontakt s inozemstvom i da on od tog centra preko Sarajeva i Mostara dobiva upute za rad.⁸²⁰ Nedugo potom, dok se kompletan Zdrug nalazio u Gostuši (Gornji Gradac), Mandić je obaviješten da je u Risovac stigao ustaški bojnik Ante Vrban s kojim se sastao nekoliko dana kasnije. Vrban se zato uputio u smjeru Bugojna, a Mandić je po povratku u Čvršnicu obavijestio križare da je Vrban došao po Pavelićevom naređenju s ciljem da se križari što bolje organiziraju ne bi li moral svojih pristaša održali na visokoj razini. Osim toga, Vrban je Mandića imenovao zapovjednikom oružanih snaga zapadne Hercegovine te je obećao uspostavu zračne veze kojom bi se križarima iz Italije dostavljala pomoć u hrani, odjeći i streljivu. Prema Mandićevim riječima, križari su od tog trenutka trebali imati kontakt s inozemstvom, a naknadno i radiostanicu. Mandić se zatim sa skupinom križara uputio na Čvršnicu radi ostvarivanja zračne veze s Italijom, kako je dogovoreno s Vrbanom. Križari su na jednoj visoravni postavili znakove za zrakoplove, no oni se ni nakon dogovorenog vremena nisu pojavili.⁸²¹

Na temelju dostupnih podataka o Mandićevoj križarskoj skupini može se zaključiti da su njegovi navodi o vezama sa Sarajevom, Zagrebom i drugim gradovima vjerojatno trebali poslužiti u svrhu održavanja visokog morala među križarima na prostoru na kojemu su oni trpjeli stalne napade komunističkih represivnih organa, a njihove obitelji bile izložene progonima i iseljavanju. Vjerojatnije je da se mogućnost uspostave i razvijanja novih kontakata ukazala Vrbanovom posjetom koja se zbila u trenucima kada je Mikrut već napustio Štitića i uputio se prema Požegi. Naime, Vrban i njegova pratnja su krenuli na put 12. travnja 1946. iz Leibnitza u Austriji, a u Hrvatsku su stigli 28. travnja.⁸²² Dolaskom u domovinu, Vrban je uspio uspostaviti kontakte s križarima na Bilogori, Ivančici, Kalniku i drugdje. Unatoč glasini da Bilogorom operiraju „čete smrti“ Rafaela Bobana,⁸²³ Bobana nigdje nije susreo. Naišao je samo na sedmeročlanu križarsku skupinu sastavljenu od bivših pripadnika Crne legije koja se kretala u jednoj šumi kod Novog Marofa, no križari nisu znali gdje je Boban. Zatim se Vrban uputio prema Bjelovaru i u blizini Rovišća čuo da su križari u tom selu ubili jednog partizanskog kapetana, 24 pripadnika Ozne, 12 milicionera te zarobili predsjednika mjesnog odbora. Ipak, za ovaj navod iz Vrbanovog izvješća zasad nema potvrde u dostupnim dokumentima

⁸²⁰ HR-HDA, Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. - 1948., 1. 7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 22. 3. 1948.

⁸²¹ HR-HDA, Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. - 1948., 1. 2., Zapisnik sa saslušanja Ivana Lasića, 1. 3. 1947.

⁸²² Zdenko RADELIĆ, Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. - 1947., *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 34 (2002.), br. 1, str. 53.

⁸²³ Rafael Boban je bio sudionik Velebitskog ustanka 1932., a tijekom Drugog svjetskog rata pukovnik i general HOS-a. Nestao je 1945., a okolnosti njegove smrti ostaju nepoznate.

Ozne.⁸²⁴ Nakon obilaska sjevernih hrvatskih prostora, dana 24. lipnja 1946. Vrban se u pratnji Mirka Čavara uputio u Bosnu i Hercegovinu. Prošao je i Motajicu koju su kontrolirali Nedićevi četnici, no čini se da ondje nije nikoga zatekao.⁸²⁵ Tek se na Livanjskom polju i na prostoru srednje Bosne susreo s križarima, nakon čega je krenuo južnije prema Hercegovini.⁸²⁶ Vrban je krenuo natrag prema Hrvatskoj 21. kolovoza, a na Papuk je stigao 19. rujna 1946. godine, zadržao se desetak dana i zatim uputio natrag u Austriju kamo je stigao krajem listopada.⁸²⁷

Na temelju ovih podataka se može zaključiti da je Mikrut napustio Štitića vjerojatno dva dana nakon osnivanja križarskog zdruha u Hercegovini, odnosno u trenutku kada se Vrban kretao iz Slavonije prema Hercegovini gdje je uspostavio vezu s Mandićem u vrijeme kada je Mikrut već bio zarobljen i nalazio se u zatvoru Udbe u Bosni i Hercegovini. Ne samo da Mikrut nije mogao znati ništa o djelovanju spomenutog zdruha nego je veoma vjerojatno da kroz čitavo vrijeme boravka u šumama blizu Dervente Štitićeva skupina nije imala nikakvih saznanja o djelovanju križarskih skupina na drugim prostorima, pa tako ni o Mandićevoj, zbog čega ga nije ni mogao odati.

O manjim skupinama s kojima je Štitićeva skupina održavala kontakt sačuvano je više podataka upravo u Mikrutovoj izjavi od 18. srpnja 1946. godine. Naime, u toj izjavi Mikrut navodi da su se osim skupine na Bilom Brdu kojoj je i on pripadao skrivala tri Ivušića te neki Duspara i Rudo Kljajić iz Lužana, zatim Jozo Karina, neki Arambašić, neki Ljubičić i još jedna osoba na Plehanu. Sve skupine su bile naoružane, no Mikrutova skupina nije poduzimala nikakve akcije ni pljačke. Hranom su ih opskrbljivale kuće Krtine i Pejića. Ni Ivušići nisu pljačkali iako su se u više navrata sukobili s pripadnicima JA te navodno ubili nekog kapetana. Skupina na Plehanu navodno nije izvršila ni jedno ubojstvo, no hranu je oduzimala nasilno. Skupini Ivušića priključili su se kasnije neki Marinić i još jedna osoba, obojica bjegunci iz logora koji su se prije pristupanja Ivušićima neko vrijeme krili oko Lužana.

Štitićeva skupina se u kolovozu 1945. sastala s Ivušićima, ali su ih istog dana napali pripadnici JA prilikom čega su ubijena tri križara, a Krtina i Pejić su ranjeni. S plehanskom skupinom južno od toka rijeke Ukrine su se susreli samo jednom, a riječ je o već spomenutom sastanku s Kneževićem, s kojim je tada bio i Karina. Tijekom 1946. Štitićeva skupina se dvaput sastala s Ivušićima i to jednom u Beglucima, a drugi put na Bilom Brdu. U svibnju je Ivan Čuljak iz Begluka donio Marku Pejiću pismo koje su za Krtinu poslali Ivušići, a kojim su tražili sastanak

⁸²⁴ Stjepan MRAZ, Iz političke povijesti Podravine nakon Drugog svjetskog rata, Križarski pokret u Hlebinama i dijelu Podravine, *Podravski zbornik*, br. 32 (2006.), str. 268.

⁸²⁵ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 126.

⁸²⁶ RADELIĆ, Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. - 1947., str. 53. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 126.

⁸²⁷ RADELIĆ, *Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. - 1947.*, 53. Zdenko RADELIĆ, *Križari: ustaška gerila 1945. - 1950. - problemi istraživanja*, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 32 (2000.), br. 1, str. 15.

s njim u Lužanima. Iste večeri je Štitićeva skupina otišla na sazvani sastanak u Lužane gdje je Štitić napominjao da se „ne smije ubijati niti pljačkati, borbe da treba do daljnjeg naređenja izbjegavati, situacija je povoljna za Hrvatsku itd.“. Ivušići su rekli da im svaka kuća u Lužanima, „bez obzira da li je pravoslavna ili katolička“, daje hrane dovoljno i da se sastaju s četnicima iz svoga sela. Štitićeva skupina se sutradan vratila u šume kod Bilog Brda. Oko 23. lipnja Štitić je preko Čuljka pozvao Ivušiće na Bilo Brdo gdje je zatim održan sastanak. Štitiću je bila potrebna pomoć oko uspostave veze s drugim „odmetnicima“, naročito Odžakom jer mu je Božo poručio da spomenuti kurir, odnosno Duić, želi da ta veza što prije bude uspostavljena. Na ovom je sastanku Štitić također isticao da više ne smije biti podvojenosti između HSS-a i Ustaškog pokreta, nego da se Ustaški pokret mora „uliti“ u HSS na čijem čelu stoji Maček. Na kraju im je rekao da će dobiti na vrijeme zapovijed sa zadaćama, „a za sada da ne diraju stanovništvo, ako odbornici rade krivo da ih opomenu itd., ali da ne vrše nikakvih akcija niti pljačka“.⁸²⁸

Radelić navodi da su „šumnjaci“ samo na području plehanskog kraja oko Dervente ubili 58 Hrvata⁸²⁹, no sudeći prema Mikrutovim izjavama, čini se da Štitićeva skupina s tim skupinama nije održavala kontakt. Naravno, valja napomenuti pojedine nepodudarnosti u Mikrutovim izjavama o kojima je ranije bilo riječi, a zbog kojih njegove navode treba uzeti s oprezom. Radelić upozorava da je nekoliko jakih križarskih skupina u Hrvatskoj bilo upravo iz Bosanske Posavine, što objašnjava prodorom JA u Odžak i Vlašku Mahalu gdje su postrojbe OS NDH uspostavile čvrstu obranu pod zapovjedništvom Petra Rajkovca. Iako Radelić navodi da se odžačka obrana održala do 25. svibnja 1945.,⁸³⁰ prema novijim istraživanjima vjerojatno je da se to zbilo 27. ili 28. svibnja.⁸³¹ Dio branitelja Odžaka se izvukao u probiju povukavši se u šume Vučjaka, po čemu su i nazvani „šumnjaci“.⁸³² Na temelju svjedočanstva Ive Lučića Parokovića, Radelić ističe da je moguće da su pojedine skupine davale otpor sve do 6. lipnja 1945. godine.⁸³³

Uspostava kontakta s odžačkim „šumnjacima“ i prebacivanje na slavonski teren

Do uspostave kontakta Štitićeve skupina s preživjelim odžačkim križarima konačno je došlo oko 24. ili 25. lipnja 1946. godine, dakle u trenutku kada je Vrban iz Slavonije krenuo

⁸²⁸ DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁸²⁹ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 491.

⁸³⁰ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 491.

⁸³¹ Stipo PILIĆ, Blanka MATKOVIĆ, Bitka za Odžak: Rat je završio dvadeset dana kasnije, *Bosna Franciscana*, No. 37 (2012.), str. 109-138.

⁸³² PILIĆ, MATKOVIĆ, Bitka za Odžak: Rat je završio dvadeset dana kasnije, str. 109-138.

⁸³³ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 492.

prema Hercegovini u pokušaju da dozna više o jakosti križarskih skupina i situaciji na terenu. Naime, tog su dana u Lužane prispjeli Luka Rašo,⁸³⁴ ustaški vodnik iz Podvinja, Ante Brekalo iz vjerojatno Modrana⁸³⁵ kod Dervente i neki Franjo kojega su ranije poznavali.⁸³⁶ Kod Ivušića su se raspitivali o Iliji Krtini koji im je od ranije bio poznat zbog čega su ih Ivušići 27. lipnja dopratili do Bilog Brda.⁸³⁷ S njima se ondje sastala Štitićeva skupina i u razgovoru s novopridošlim križarima su doznali da im je postalo nemoguće kriti se u Vučjaku zbog stalnih pretresa JA pa su naumili prebaciti se u Slavoniju. Pozvali su Krtinu da pođe s njima, no on je to odbio. Mikrut je predložio Štitiću da napuste taj kraj i zajedno sa spomenutom trojkom se prebace u Slavoniju „da ne bi porodice koje nas pomažu nastradale“. Štitić je odbio jer nije htio otići s tog terena dok se ne sastane s Božom i spomenutim kurirom kojega je očekivao iz Zagreba.⁸³⁸

Budući je Mikrut od Bože već bio načuo da se u Požeškoj kotlini navodno nalazi više „odmetničkih“ skupina, što potvrđuju i dostupni izvori,⁸³⁹ odlučio je napustiti derventski kraj čim mu se ukaže prilika.⁸⁴⁰ Zbog toga se s trojicom odžackih križara uputio u Slavoniju. Na odlasku im je Štitić kazao da ga obavijeste o stanju oko Požege i brojčanom stanju među križarima te im spomenuo neke ljude kojima su se u slučaju potrebe mogli obratiti.⁸⁴¹ Među takvima je

⁸³⁴ Nejasno je radi li se o Luki Rašiću Raši. Od njegove se križarske skupine u jesen 1945. odvojio neki Aska, osoba nepotvrđenog identiteta, koji je zajedno s nekoliko drugih križara osnovao novu skupinu koja je djelovala na području Slavanskog Broda i Požege. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 279.

Luka Rašić je rodom bio iz Vučjaka kod Dervente, a njegova je skupina u svom sastavu imala i petoricu četnika. Skupina je uglavnom djelovala na prostoru Slavanskog Broda, a povremeno se prebacivala u Bosnu. U dostupnoj literaturi je zabilježen kraći boravak ove skupine na bosanskom terenu u jesen 1945. te u kolovozu 1947., nakon čega su Rašić i ostali križari iz te skupine u proljeće 1948. uhvaćeni i ubijeni. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 308-309.

S obzirom na kronološke nepodudarnosti, moguće je da je u Mikrutovom slučaju riječ o nekom drugom Rašiću. Druga mogućnost je da podaci u elaboratima republičke Udbe na koje se poziva Radelić nisu bili potpuni te da je doista riječ o istoj osobi.

⁸³⁵ U dokumentu navedeno kao Modrenj.

⁸³⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

⁸³⁷ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁸³⁸ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947. DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁸³⁹ Prema dostupnim podacima u to su vrijeme na požeškom području djelovale skupine Aska, skupina Franje Barića Baje, skupina Nikole Đuretića Mike, skupina Pere Hećimovića Marice, skupina Gregorić, skupina Antuna Pavlovića (kod koje je privremeno boravio Ante Vrban), skupina Antuna Vičića i skupina Ivana Sekulića, skupina Sekulić – Čudina. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 278-319.

⁸⁴⁰ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁸⁴¹ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

bio i trgovac Prpić, Štitićev poznanik koji je živio u selu Oriovac nedaleko Pleternice, uz napomenu da se Prpiću svakako obrate ukoliko prije Oriovca ne naiđu na „odmetničku“ skupinu. Naime, Prpićev sin se nalazio u „odmetništvu“ zbog čega je Štitić vjerovao da će Prpić moći uspostaviti vezu i uputiti Mikruta nekoj od skupina na tom prostoru.⁸⁴² Mikrut je Štitiću obećao poslati kurira s izvješćem o stanju u Požeškoj kotlini jer je Štitićeva namjera bila prebaciti se na taj teren ukoliko ondje djeluje veća križarska skupina.⁸⁴³

Kako je već istaknuto, Mikrut je prelaskom na slavonski teren uhvaćen zbog čega u njegovim iskazima nema podataka o djelovanju slavonskih križarskih skupina. O tadašnjem stanju na tom terenu se nešto više doznaje iz izvješća koji je Vrban podnio povratkom u Austriju. Općenito je Vrbanov dojam bio da križarima na koje je naišao nedostaje stege i autoriteta i da prevladava samovolja.⁸⁴⁴ Za izvješće koje je Vrban podnio po povratku u emigraciju, Ivan Prusac⁸⁴⁵ je naveo da je bilo „porazno“. Osim dvije jače skupine u Slavoniji i Hercegovini, križari su bili rascjepkani u „posve male skupinice po desetak do dvadesetak ljudi, svaka prepuštena sama sebi, nepovezana sa najbližom skupinom, skoro nigdje kod njih častnika, a često ni dočastnika, većinom nedisciplinirane, mnoge skoro prave pljačkaške bande, dešperateri, što spašavaju glave“.⁸⁴⁶

U Hercegovini je Božo Mandić, nakon povratka sa sastanka s Vrbanom, križarima kazao da se prema uputama „Hrvatske vlade“ i nekog američkog ministra Vrban prebacio iz Austrije s još 11 osoba, od kojih su šestorica došla sa zadatkom da se povežu s „odmetničkim grupama“ na raznim terenima i da im daju upute za rad. Druga šesteročlana skupina je imala zadaću na terenu stvarati političke organizacije. U toj je skupini navodno bio i Mijo Katalinić, kojega je Mandić navodno poznao iz ratnih dana kada su zajedno služili u istoj diviziji i koji se navodno po zadatku uputio u Podravinu. Vrban i Mirko Čavar trebali su prenijeti upute „odmetničkim“ skupinama u zapadnoj Bosni i Hercegovini, druga dvojica su otišla u istočnu Bosnu, a dvojica u Liku i Dalmaciju. Zarobljeni križar Ilija Ljubić koji je o ovim događajima opširnije govorio u svojim iskazima se nije mogao sjetiti kamo su otišla petorica iz Katalinićeve skupine. Ljubić je također naveo da je Mandić pričao križarima o tome što mu je rekao Vrban: da su Amerikanci obećali da će na vlast u Hrvatskoj dovesti Mačeka, a u Srbiju kralja Petra te da će Pavelić u Hrvatskoj biti „vojskovođa“. Osim toga je kazao da je od Vrbana dobio upute da na terenu zapadne Hercegovine popiše sve ljudstvo sposobno za oružje, a ako ne uspije popisati, da barem otprilike ustanovi broj ljudi sposobnih za vojsku, kao i da provjeri s koliko se oružja

⁸⁴² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 18. 7. 1946.

⁸⁴³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zapisnik sa saslušanja, 11. 1. 1947.

⁸⁴⁴ RADELIĆ, *Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. - 1947.*, str. 53.

⁸⁴⁵ Jedan od sudionika operacije „Deseti travnja“.

⁸⁴⁶ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 121.

raspolože na terenu. Od Vrban je navodno dobio šifru te obećanje da će uspostavom organizacija na terenu dobiti radiostanice kojima će održavati vezu s inozemstvom.⁸⁴⁷

Sačuvani izvori otkrivaju širi kontekst Mandićevog susreta s Vrbanom te događaje koji su uslijedili u pokušaju uspostave komunikacije između širokobrijeških križara s hrvatskom emigracijom. Čini se da je iste upute koje je ostavio u Hercegovini u vezi uspostave zračne veze s inozemstvom Vrbani prosljedio i drugim križarskim skupinama na koje je naišao. Tako je jedna skupina križara, navodno pod Vrbanim vodstvom, najvjerojatnije na Papuku, obavila izviđanje terena s namjerom da pronađe pogodno tlo za bacanje materijala iz zraka i spuštanje padobranaca.⁸⁴⁸ No kako je istaknuto, tijekom 1947. će situacija na hrvatskom i bosansko-hercegovačkom prostoru biti znatno drugačija jer će pred pojačanom represijom jugoslavenskih organa biti nastavljeno slabljenje križarskih skupina, uključujući i one u Dalmaciji i Hercegovini koje će se u pokušaju preživljavanja spajati i prebacivati s jednog terena na drugi, što će im u konačnici omogućiti barem djelomičan opstanak do početka 1950-ih godina.⁸⁴⁹

Mikrutovo suđenje i smrt

Nejasno je što se dogodilo s trojicom odžackih „šumnjaka“ koji su se uspjeli izvući iz zasede u kojoj je uhvaćen Mikrut i jesu li uspjeli uspostaviti kontakt s I. slavonskim križarskim zdruhom⁸⁵⁰ koji je u tim trenucima, osim hercegovačkog zdruha prema Vrbanom izvješću, bio jedina jača križarska skupina na prostorima koje je Vrbani obišao. Nepoznata je i sudbina Ante Štitića za kojega Ivica Hrastović navodi da je „navodno poginuo kao križar u Bosni poslije sloma NDH“⁸⁵¹ što se na temelju Mikrutovog dosjea svakako čini mogućim.

Sudeći prema Mikrutovim zapisnicima sa saslušanja, on je sve do veljače 1947. bio u zatvorima pod kontrolom Udbe BiH. Na temelju akta br. Pov. 7080 Udbe za BiH od 23. studenog 1946. Javno tužništvo BiH je 26. studenog predložilo da se protiv Mikruta povede istraga te je naredilo istražni zatvor.⁸⁵² Zatim je 27. veljače 1947. prebačen Udbi za oblast Dalmacija u

⁸⁴⁷ HR-HDA, Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. - 1948., 1. 7., Ilija Ljubić, Zapisnik sa saslušanja, 22. 3. 1948.

⁸⁴⁸ Zdenko RADELIĆ, Vodstvo ustaškog pokreta i križari 1945. - 1948., *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 33 (2001.), No. 1, str. 27.

⁸⁴⁹ Opširnije vidi: MATKOVIĆ, Poslijeratni protukomunistički otpor: djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj, str. 355-403.

⁸⁵⁰ Glavar stožera zdruha je bio Mile Obrovac, ustaški natporučnik. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 300.

⁸⁵¹ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, str. 125.

⁸⁵² HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Dopis Javnog tužništva BiH, br. 439/46, 26. 11. 1946.

Splitu što potvrđuju sačuvani dokumenti u njegovom dosjeu.⁸⁵³ Ondje je preslušan 3. ožujka 1947., a uglavnom je govorio o ratnim zbivanjima u Sinju, zbog čega je prikupljen i veći broj iskaza svjedoka s područja Cetinske krajine. Dana 10. travnja 1947. Udba za oblast Dalmacija je javnom tužiocu u Splitu podnijela krivičnu prijavu protiv Petra Mikruta navevši da je isti uhićen 5. kolovoza 1946., što je, dakako, pogrešan podatak.⁸⁵⁴ U toj je prijavi naveden veći broj Mikrutovih ratnih djela, no ne spominje se njegovo poslijeratno pripadništvo Štitićevoj križarskoj skupini. Također nema nikakvih podataka o Mikrutovom boravku na hercegovačkom terenu u rujnu 1946. kada su se uz njegovu pomoć pripadnici UDB-e i KNOJ-a uspjeli infiltrirati među širokobriježke križare i likvidirati skupinu Mariofila Mandića.

Ukoliko je Mikrut očekivao povoljniji tretman u zamjenu za suradnju, kako to implicira citirano izvješće o likvidaciji Mariofilove skupine, to se nije dogodilo. Osuđen je na kaznu smrti strijeljanjem koja je i izvršena, iako u njegovom dosjeu nedostaje potvrda o lokaciji i datumu.⁸⁵⁵ Sačuvan je samo dopis Udbe za kotar Sinj br. 504/47 od 19. svibnja 1947. u kojemu je navedeno sljedeće: „Kako smo informisani od Javnog Tužništva ovog kotara, da je izrečena kazna streljanjem od strane suda ustaši Mikrutu, koji je u Sinju i okolici poznat kao rukovodioc mnogi zlodjela nad narodom ovog kraja za vrijeme dok se je ovdje nalazio kao ustaški vojskovođa (...) mišljenja smo, a također je Kotarski Komitet i Javni Tužilac mišljenja, da se imenovanog Mikruta dovede na suđenje u Sinj, te da na taj način narod upravo vidi kako se sudi ratnim zločincima, što bi također u vezi suđenja pripremili narod na dan kada bi se izrekla kazna streljanjem navedenom ustaši.“⁸⁵⁶ Ovim završavaju dostupni podaci iz Mikrutovog dosjea.

Zaključak

Na temelju dosjea Petra Mikruta može se zaključiti da je između ljeta 1945. i ljeta 1946. u okolici Dervente djelovala manja križarska skupina Ilije Krtine čije je zapovijedanje preuzeo nekadašnji dužnosnik NDH Ante Štitić. Djelovanje ove skupine je bilo iznimno ograničeno iako je Štitićevim dolaskom skupina nastojala uspostaviti kontakte znatno dalje od derventskog prostora, napose u Zagrebu i Sarajevu. Ipak, većina jataka u navedenim gradovima je

⁸⁵³ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Karton hapšenika Petra Mikruta, 27. 2. 1947.

⁸⁵⁴ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Dopis UDB-e za oblast Dalmacija Javnom tužiocu oblasti Dalmacije, Split, 10. 4. 1947.

⁸⁵⁵ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Zabilješka o Petru Mikrutu vezana uz akt br. 592/A od 18. 10. 1948.

⁸⁵⁶ HR-DAST, SUP za Dalmaciju, Dosje Petra Mikruta, Dopis UDB-e za kotar Sinj, br. 504/47, 19. 5. 1947.

veoma brzo uhićena, nakon čega se Štitić posvetio vojnom jačanju ove skupine osnivanjem pripadajućih „vodova“. Početkom ljeta 1946. skupina je uspjela uspostaviti vezu s preživjelim odžačkim „šumnjacima“ koji su s Mikrutom krenuli prema Požegi u nastojanju da ondje uspostave vezu s jačom križarskom skupinom, o čemu su naknadno morali izvijestiti Štitića. No putem je Mikrut zarobljen te odveden u Derventu, a zatim u Sarajevo gdje je ostao sve do kraja veljače 1947. kada je prebačen u Split. U međuvremenu je u kolovozu 1946. na Ilidži pomagao pripremi jedne grupe pripadnika Udbe i KNOJ-a koji su u rujnu iste godine zahvaljujući Mikrutu uspjeli uspostaviti vezu sa širokobriježkim križarima i likvidirati jednu njihovu skupinu. Iz sačuvanog izvješća o tim događajima može se naslutiti da je Mikrut zbog svoje suradnje očekivao blaži tretman, no to se nije zbililo. U kaznenoj prijavi na temelju koje je osuđen nema spomena o Mikrutovom djelovanju u razdoblju od svibnja 1945. do srpnja 1946. godine. Za svoja ratna djelovanja je osuđen na kaznu smrti strijeljanjem koja je i izvršena.

Zapisnici sa saslušanja Petra Mikruta predstavljaju važan doprinos rasvjetljavanju hrvatskog protukomunističkog otpora u derventskom kraju iako je potrebno upamtiti pojedine nepodudarnosti zbog kojih je nemoguće otkloniti sumnju u točnost nekih navoda. Osim toga, Mikrutove navode je nemoguće potvrditi izjavama drugih svjedoka koji do ovog trenutka nisu pronađeni ili uopće nisu sačuvani. Stoga su daljnja istraživanja djelovanja „šumnjaka“ u derventskom kraju i čitavoj Bosanskoj Posavini kojima bi se mogli potvrditi, demantirati ili upotpuniti Mikrutovi navodi svakako dobrodošla.

IZVORI

Arhivsko gradivo

Državni arhiv u Splitu (HR-DAST), Pokrajinski/oblasni komitet KPH za Dalmaciju
 Državni arhiv u Splitu (HR-DAST), Sekretarijat unutrašnjih poslova za Dalmaciju
 Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. - 1948.

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), Služba državne sigurnosti (SDS) RSUP SRH

LITERATURA

DELIĆ, Ante, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2016. <https://dabar.srce.hr/islandora/object/unizd%3A1083> (10. 5. 2023.).

JONJIĆ, Tomislav, *Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945. -1953.* https://www.tomislavjonjic.iz.hr/knjige_otpor.pdf (12. 10. 2022.).

KATALINIĆ, Kazimir, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. - 1990.*, I. sv., Naklada Trpimir, Zagreb, 2017.

- LUČIĆ, Ivica, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., *Časopis za suvremenu povijest*, 2010., Vol. 42, br. 3, str. 631-670.
- MANDIĆ, Hrvoje, Kaznene ekspedicije komunističkih vlasti protiv širokobriješke protukomunističke gerile 1945. - 1948. godine, *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 2020., Vol. 15, br. 23, str. 109-136.
- MATKOVIĆ, Blanka, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. - 1957.), Likvidacije i progoni*, Hrvatska družba povjesničara „Dr. Rudolf Horvat“, Zagreb, 2017.
- MATKOVIĆ, Blanka, Poslijeratni protukomunistički otpor: djelovanje „bande“ duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv opunomoćstva UDB-e za kotar Sinj, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, 2023., Vol. 65, str. 355-403.
- MATKOVIĆ, Blanka, Prilog poznavanju povijesti grada Splita i okolice u poratnom razdoblju (1946. - 1947.): nepoznati detalji iz dosjea Frane Tente, *Tusculum: časopis za solinske teme*, 2017., Vol. 10, br. 1, str. 145-160.
- MATKOVIĆ, Blanka, PAŽANIN, Ivan, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. - 1948., počinjeni od pripadnika NOV, JA, OZN-e i UDB-e, Dokumenti*, Hrvatska družba povjesničara „Dr. Rudolf Horvat“, Zagreb, 2011. [https://www.academia.edu/1773275/ZLO%C4%8CINI_I_TEROR_U_DALMACIJI_1943.-1948._PO%C4%8CINJENI_OD_PRIPADNIKA_NOV_JA_OZN-e_i_UBD-e_DOKUMENTI_War_Crimes_and_Terror_in_Dalmatia_Between_1943_and_1948...-Documents_\(8.8.2022.\)](https://www.academia.edu/1773275/ZLO%C4%8CINI_I_TEROR_U_DALMACIJI_1943.-1948._PO%C4%8CINJENI_OD_PRIPADNIKA_NOV_JA_OZN-e_i_UBD-e_DOKUMENTI_War_Crimes_and_Terror_in_Dalmatia_Between_1943_and_1948...-Documents_(8.8.2022.)).
- MATKOVIĆ, Blanka, ŠTIMAC, Stjepan, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. - 1965.), Likvidacije i progoni*, Hrvatska družba povjesničara „Dr. Rudolf Horvat“, Zagreb, 2018.
- MRAZ, Stjepan, Iz političke povijesti Podravine nakon Drugog svjetskog rata, Križarski pokret u Hlebinama i dijelu Podravine, *Podravski zbornik*, 2006., br. 32, str. 264-278.
- PILIĆ, Stipo, MATKOVIĆ, Blanka, Bitka za Odžak: Rat je završio dvadeset dana kasnije, *Bosna Franciscana*, 2012., No. 37, str. 109-138.
- RADELIĆ, Zdenko, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, Alfa d.d. i Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011.
- RADELIĆ, Zdenko, Križari: ustaška gerila 1945. - 1950. - problemi istraživanja, *Časopis za suvremenu povijest*, 2000., Vol. 32, br. 1, str. 5-28.
- RADELIĆ, Zdenko, Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945. - 1947., *Časopis za suvremenu povijest*, 2002., Vol. 34, br. 1, str. 41-68.
- RADELIĆ, Zdenko, Vodstvo ustaškog pokreta i križari 1945. - 1948., *Časopis za suvremenu povijest*, 2001., Vol. 33, br. 1, str. 19-40.
- RUPIĆ, Mate, GEIGER, Vladimir, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946., Dokumenti, Dalmacija*, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje i Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod - Zagreb, 2011.
- TOMASEVICH, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941 - 1945. Okupacija i kolaboracija*, EPH-Liber, Zagreb, 2010.

SUMMARY

ACTIVITIES OF THE CRUSADER GROUP OF ILIJA KRTINA AND ANTE ŠTITIĆ IN THE AREA OF DERVENTA AND THEIR CONNECTION WITH ZAGREB, SARAJEVO AND WESTERN SLAVONIA THROUGH THE UDBA DOSSIER OF USTASHA MAJOR PETAR MIKRUT

Abstract: With the capture of Dalmatia and Herzegovina by the People's Liberation Army units at the end of 1944 and the beginning of 1945, the activities of organized groups of Croatian anti-communist resistance began. By the early 1950s this resistance would manifest itself through military (crusaders) and political resistance. Although the guerilla resistance survived the longest time in the Dalmatian-Herzegovinian area, further research of local history is necessary to determine the activities of crusader groups and organizations in other areas as accurately as possible. In this paper, the author focuses on one such group in the poorly explored area of Derventa, Bosnia-Herzegovina. This was a small group of Ilija Krtina, joined by Petar Mikrut, a native of Imotski, and Ante Štitić, a prominent official from the NDH period, who took over the command of this group upon his arrival. The activities of this group were extremely limited, although with Štitić's arrival the group tried to establish contacts much further than Derventa area, especially in Zagreb and Sarajevo. At the beginning of the summer of 1946, the group managed to establish a connection with the surviving crusaders from Odzak who set off with Mikrut towards Požega in an effort to establish a contact there with a stronger crusader group, and, subsequently, they were expected to inform Štitić about the result. However, Mikrut was captured on the way and probably shot after the trial. Meanwhile, he played a significant role in the attack of the UDB and KNOJ members on the crusader group of Mariofil Mandić on the hill Mosor above Široki Brijeg. The minutes of Petar Mikrut's hearing represent an important contribution to shedding light on the Croatian anti-communist resistance in Derventa region, although further research to confirm, refute or complete some statements is certainly welcome.

Keywords: Ante Štitić, Bosanska Posavina, Derventa, crusaders, Petar Mikrut, anti-communist resistance, „šumnjaci“